

ПЉЕВАЉСКИ СРЕЗ
1941-1945. ГОДИНЕ

РАЗВОЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ 1941. ГОДИНЕ

Окупација Њемачка 8. тенковска дивизија је окупирала Пљевља 16. априла 1941. Према демаркационој линији између Италије и Њемачке, која је коначно одређена 25. априла, Санџак је подијељен на два дијела: бјелопољски, пљеваљски и штавички (тутински) срез су припали италијанском, а прибојски, милешевски (пријепољски), нововарошки, сјенички и дежевски (новопазарски) срез њемачком окупационом подручју.

По одобрењу Нијемаца, влада „Независне Државе Хрватске“ (НДХ) одмах је отпочела припрему за успостављање усташке власти на територији Санџака. Тако је већ 28. априла командант источног пограничног подручја, по наређењу врховног команданта војске НДХ, упутио 2. батаљон походног пука ради запосједања подручја од Вишеграда до Фоче и долине Лима до Пријепоља. Идућег дана изасланик НДХ за јавни ред и сигурност у Сарајеву писмено је обавијестио повјеренике поглавника Анте Павелића у Сарајеву професора Хакију Хацића и Божићара Брала да ће се почетком маја, преко усташких жандарма и управних власти, успоставити усташка власт у Санџаку. Он је од њих тражио да му предложи енергичне личности за среског начелника и шефа полиције у Пљевљима, с тим да преузму власт 3. маја. Истог дана и Штаб Босанског дивизијског подручја је издао наређење команданту усташке жандармерије за Босну и Херцеговину да посједне и јужни дио Санџака, који је припао италијанском окупационом подручју.

С обзиром на држање муслиманске реакције и њен утицај на Муслимане у Санџаку било је наређено команданту жандармерије да набави 300 фесова као саставни дио усташке униформе. Усташе су очекивале да ће то пропагандно дјеловати на Муслимане. Спроводићи наређење команданта Босанског дивизијског подручја о успостављању усташке власти у Санџаку, командант жандармерије за Босну и Херцеговину формирао је 9. жандармеријски батаљон и наредио да му команда буде у Пљевљима, а у Пљевљима и Пријепољу по један вод. Пљеваљски жандармеријски вод је посјео дотадашње жандармеријске станице: Пљевља с 14, Михајловцу с 10, Мењак с 10, Бољаниће

с 10, Ковач с 10, Ковачевиће у Буковици с 10 и Сочице с 10 усташких жандарма.

Међутим, 5. маја стигли су у Пљевља два официра и 40 војника италијанске војске да преузму власт од Нијемаца, пошто је пљеваљски срез припао Италији. Али су им Нијемци предалиј ^власт тек 8. маја у 20 часова. Па ипак, 6. маја у 15 часова, у присуству њемачких војних власти, смијењени су дотадашња општинска управа и срески начелник Павле Ђуровић, а мјесто њих постављени повјереници које је именовао представник владе НДХ у Сарајеву. За среског начелника је постављен Ибрахим Чавкушић, студент из Вишеграда, а за предсједника пљеваљске општине, мјесто Богдана Ненадића, Мухамед Бајровић, из Пљеваља. Муслиманска реакција у Пљевљима радосно је дочекала њемачку окупацију. Она се Нијемцима и усташама ставила на располагање, дајући им пуну подршку у циљу успостављања усташке власти, рачунајући да ће и сама бити на тој власти. Зато је тражила да цио Санџак припадне НДХ. У том циљу она је сазвала конференцију свих муслиманских интелектуалаца у Пљевљима ради преузимања дужности управника болнице, директора гимназије и других.

Мјесни комитет Комунистичке партије Југославије (КПЈ) за пљеваљски срез анализирао је новонасталу ситуацију, па је донио одлуку да муслимански интелектуалци бојкотују ту конференцију. То је саопштено Муслиманима интелектуалцима. Највећи број од њих је прихватио ову одлуку Партије. А појединци који с у присуствовали конференцији нијесу прихватили никакву дужност.

Ово је био веома значајан успјех Партије у окупираним Пљевљима. Партијска организација је показала своју политичку зрелост и способност да се стави на чело свих родољубивих снага. Тако је муслиманска реакција претрпјела пораз у тој акцији да потпуно успостави усташку власт у Пљевљима.

Седмог маја одржана је сједница општинске управе у Пљевљима, којој су присуствовали новопостављени усташки предсједник општине Мухамед Бајровић, срески начелник Ибрахим Чавкушић и повјереник поглавника Павелића сатник Здравко Петрак, који је одржао поздравни говор. Сједници је присуствовало и 12 одборника дотадашње општинске управе. Тада је, поред других питања, ријешено да се 1,500.000 динара општинског новца преда Хипотекарној банци или Поштанској штедионици у Сарајеву. Смијењен је ранији општински одбор и одлучено је да срески начелник Чавкушић постави нови. Мада је објеручке прихватила усташку власт, коју су јој дали окупатор и усташе, муслиманска реакција је ипак жељела да, за сваку ситуацију, одржи контакт и са српском реакцијом. Стога је на овој сједници донесена одлука да се дотадашњем предсједнику општине Богдану Ненадићу исплати петнаестомјесечна плата.

Муслиманска реакција у Пљевљима, као и у осталим дијеловима Санџака, заклањала се на вјерност Павелићу, изражавала му своју безграничну оданост и ширила усташку пропаганду да су Муслимани „цвијет хрватског народа“. Она се обраћала и другим усташким функционерима да би им помогла у учвршћивању усташке власти и у припајању читавог Санџака НДХ. Тако је 15. маја група Муслимана из Пљеваља, Блјелог Поља и Пријепоља, наводно, у име Муслимана Санџака, предала Анти Павелићу писмо у коме му је изражавала оданост као и НДХ, увјеравајући га да је у „тешкој борби коју је водио хрватски народ гледала и своју борбу, да су у тој борби муслимански Хрвати из Санџака преживљавали тешке дане“.

Тако се муслиманска реакција упорно борила да се Пљевља као и читав Санџак укључе у њемачко окупационо подручје и да се припоје НДХ. Међутим, Италијани су гледали своје интересе. Не дозвољавајући успостављање усташке власти у свом окупационом подручју, они су 10. маја разоружали жандарме свих станица усташког жандармеријског вода у Пљевљима па их упутили у Пријепоље. Италијански окупатор је успоставио своју власт у срезу ослањајући се на апарат старе власти, који је ставио под своју контролу. Он је смијенио усташку власт и поново за среског начелника поставио Павла Ђуровића, а за предсједника општине Богдана Ненадића. На почетку друге половине маја се налазио у Пљевљима око батаљон италијанске војске, без карабињера. Српска и црногорска реакција је поздравила улазак италијанског окупатора у Пљевља и настојала да цио Санџак окупира Италија. Тако је ситуација у пљеваљском срезу постала веома тешка и сложена.

Припреме за оружани устанак У мају 1941. године у пљеваљском срезу је било 11 чланова КПЈ: Велимир Јакић, инжењер шумарства, Миодраг Мишо Павићевић, правник, Будимир Будо Милићевић, учитељ, Владимир Владе Дамјановић, студент агрономије, Данило Кнежевић, студент права, Милорад Мићо Зорић, службеник, Данило Јауковић, студент права, Бранко Ђуровић, студент права, Момчило Бајчетић, студент права, Радоје Контић, земљорадник и Џемаил Селмановић, радник.

Међутим, све до маја у срезу је постојала само једна партијска ћелија, која је у исто вријеме била и Мјесни комитет КПЈ за срез пљеваљски. Почетком маја формиран је Мјесни комитет КПЈ, у који су ушли: Велимир Јакић, као секретар, и као чланови: Милорад Зорић, Данило Кнежевић, Будимир Милићевић и Владимир Дамјановић. Остали чланови КПЈ припадали су ћелији у Пљевљима, чији је секретар био Данило Кнежевић.

Средином маја је дошао у Пљевља Рифат Бурџовић Тршо, политички секретар Обласног комитета КПЈ за Санџак. Он је присуствовао састанку Мјесног комитета, чије је формирање тада и званично одобрио. Пошто је размотрен извјештај о раду Комитета и читаве партијске организације, он је истакао да је Мјесни комитет радио правилно и да то представља гаранцију за његов даљи успјешан рад, као и рад цијеле партијске организације у срезу. Он је упознао Комитет с новонасталом ситуацијом послје окупације Југославије и ставом ЦК КПЈ, па је у име Обласног комитета пред пљеваљску партијску организацију поставио, као најважнији задатак, проширивање и учвршћење партијске организације и њено знатно веће повезивање с народом.

Још прије окупације организација КПЈ се ангажовала око прикупљања оружја и другог материјала. Тада су се наоружали углавном комунисти. Одмах по уласку Нијемаца у Пљевља Мјесни комитет је предузео акцију у народу да не предаје оружје, већ да га набавља.

Долазак италијанског окупатора у Пљевља довео је до повлачења муслиманске и до активирања српске и црногорске реакције. Италијани су наступали с паролом о „независној“ Црној Гори и о династичким везама између Црне Горе и Италије. При томе су подгријавали и распиривали расположење против Муслимана. На зидовима су, поред осталих, писали паролу „Живјела црногорска краљица Јелена“, па су јавно говорили да су тобоже Италијани и Црногорци браћа, да све Муслимане треба побити. Због таквог наступа италијанског окупатора, Срби и Црногорци су сматрали да је отклоњена опасност од усташа, у којима су видјели највећу опасност за свој опстанак. Партијска организација је сада уочила нову опасност, јер је српска и црногорска реакција све јаче распиривала шовинистичке страсти према Муслиманима. Тако је политика окупатора, усташа, српске, муслиманске и црногорске реакције довела до наглог заоштравања постојећег вјерског и другог антагонизма и до опасности од братоубилачког рата између Срба и Црногораца с једне и Муслимана с друге стране.

Иако малобројна организација КПЈ је одиграла значајну улогу. Зато није дошло чак ни до покушаја братоубилачког рата. Политички утицај Партије на народ, а нарочито на омладину био је велики.

У службу окупатору ставили су се одмах полицијски органи старе краљевске југословенске власти, дио људи из општинских управа и среске власти, углавном већ раније компромитовани и реакционарни људи. У таквој ситуацији услови за рад организације КПЈ у пљеваљском срезу били су повољни. Италијански окупатор је протјерао са свог окупационог подручја органе усташке власти, па је водио еластичну и помирљиву

политику према народу. У пјеваљском ерезу постављени су цивилни комесари, али је цивилна власт остала углавном стара. Успостављене су раније жандармеријске станице, у којима су били карабињери и бивши југословенски жандарми или сами жандарми. Италијани нијесу предузимали репресалије према народу. То је у знатној мјери утицало на расположење народа, нарочито послје ситуације створене доласком усташа.

По одлуци Обласног комитета КПЈ за Санцак Вукосав Бошковић је, као његов делегат, почетком јуна дошао у Пљевља. На састанку с Велимиром Јакићем и Будимиром Милићевићем он је пренио директиву о припремама за оружани устанак. Одмах послје тога Мјесни комитет за пљеваљски срез је одржао састанак на коме су се сви чланови упознали с том директивом. Донесени су одговарајући закључци. У Комитету је успостављен војни сектор, за који је задужен Будимир Милићевић. Срез је подијељен на рејоне. Сваки члан Комитета је добио задатак да у једном рејону ради на припремама за оружани устанак и на формирању оружаних група, које ће се обучавати у руковању оружјем, прикупљати оружје, муницију, санитарски и други материјал. Убрзо је формирано више таквих група у Пљевљима и у селима. Омладинци из Пљеваља излазили су ван града ради обуке. Партијска организација наставила је нормално рад на припремама за устанак и послје напада Њемачке на Совјетски Савез. У политици италијанског окупатора према народу није било промјена.

Оружани устанак Директива КПЈ за почетак устанка стигла је у пљеваљски срез са закашњењем. Док је оружани тринаестојулски устанак у Црној Гори и у бјелополском срезу постигао велики успјех и узимао шири замах, комунисти у пљеваљском срезу све до 16. јула нијесу имали о устанку никаквих података. Али је окупатор већ 16. јула започео репресалије у Пљевљима. Његове патроле, предвођене официрима, у главној улици шамарале су грађане који их нијесу поздрављали фашистичким поздравом, присиљавајући их да то чине. У исто вријеме комунисти у Пљевљима су обавијештени да је почео оружани устанак у Црној Гори и да ће у току ноћи 16/17. јула Италијани извршити хапшење свих комуниста у граду. Градом су се проносиле вијести о нападу устаника на италијанску посаду у Мојковцу.

Чим је обавијештен о овом поступку окупатора и о предстојећем хапшењу комуниста секретар Мјесног комитета Велимир Јакић је 16. јула напустио Пљевља и отишао у село Комине, гдје се склонио код шумара Јова Стрковића. Град су напустили још неки комунисти и напредни људи, док је један број комуниста и даље остао у Пљевљима, али нијесу ноћили у својим становима. Сјутрадан су и они напустили град. Тако оку-

патор није никога од њих ухапсио. У Пљевља је 17. јула послаје подне стигао организациони секретар Обласног комитета КПЈ за Санџак Неђељко Мердовић, са задатком да пренесе директиву КПЈ о оружаном устанку. Али он у граду није нашао ниједног

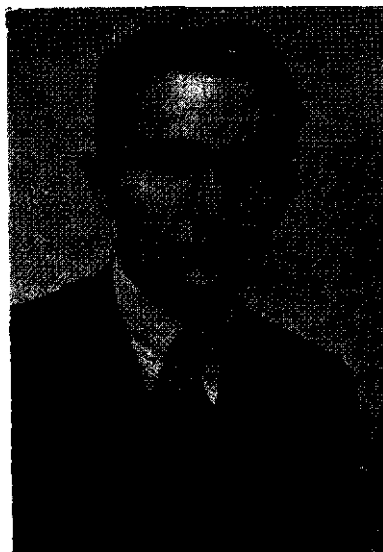
Велимир Јакић

Будимир Милићевић

Владимир Дамјановић

Милорад Зорић

комунисту, па је, преко везе, пред вече дошао у Комине, гдје се састао са секретаром Мјесног комитета и осталим комунистима који су напустили Пљевља. Међутим, пошто су неки чланови Мјесног комитета били на терену у разним крајевима среза, одлучено је да се састанак Комитета одржи идућег дана. Тако је тек 18. јула послјеподне одржан састанак Мјесног комитета Партије у шуми код Крушева. Састанку су присуствовали сви чланови сема Владимира Дамјановића, који се налазио у Бобову и Милорада Зорића, који је тада био у Цетињу. Том приликом је делегат и члан Обласног комитета КПЈ за Санџак упознао Мјесни комитет с одлуком Централног комитета КПЈ, Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и Обласног комитета КПЈ за Санџак о поче-

Данило Кнежевић

тку оружаног устанка, као и с успјесима које су устаници постигли у бјелопољском срезу. Пред Комитет су постављени задаци да одмах приступи формирању герилских одреда који ће нападати на италијанске карабинијерске и жандармеријске станице, рушити мостове, телефонске линије и друге објекте који служе окупатору. Зато су чланови Комитета истог дана кренули на терен ради извршења ових задатака. Велимир Јакић је, преко Глибаћа, отишао за Бобово, Данило Кнежевић у пренђанску општину, Мишо Павићевић у Потпеће, а Будимир Милићевић је остао на територији Крушева, Лађане, Врбице и Какмужа. Мишо Павићевић је те вечери у Потпећу одржао конференцију на којој су се сви присутни сложили с одлуком КПЈ о оружаном устанку и изразили спремност да учествују у борби. Идућег дана, 19. јула навече на Маљевцу искупили су се устаници који су изашли из Пљеваља, изузев чланова Партије који су били ангажовани на организацији устанка. Ту су тада формирали Пљеваљски герилски одред. У то вријеме устаници из дурмиторског среза напали су карабинијерску посаду у Жабљаку и у зору 20. јула ослободили ово мјесто.

Италијански карабинијери и жандарми који су се налазили у Косаници напустили су станицу и кренули, 20. јула, цестом преко Влаховића за Пљевља. Тада је једна група устаника из

Косанице не знајући још за директиву КПЈ о оружаном устанку пожурила пријеким путем преко Зеленог борја у Потпеће да би се тамо обавијестила о ситуацији, тј. да ли постоји директива КПЈ за оружани устанак и да према томе изврши напад на те карабинијере. Ова група устаника и устаници из Потпећа, који су већ били обавијештени о почетку оружаног устанка, заједно су, 20. јула око подне, на цести код Водоплава сачекали

Мишо Павићевић

и напали карабинијере и жандарме кад су они наишли с коњем натовареним опремом. Они су једног карабинијера ранили, а жандарме разоружали и пустили да иду кућама, док су два карабинијера побегла за Оцак. Рањеног су превили, одузели му оружје, а затим га пустили да иде за Пљевља. Ускоро се купио већи број људи из Потпећа да би се организовала одбрана села уколико Италијани буду предузели акцију из Пљеваља. И жандарми жандармеријске станице у Оцаку одмах су тога дана напустили станицу **и разишли се у правцу** својих кућа. Пошто није прекинута телефонска веза жандармеријске станице у Оцаку с Пљевљима

карабинијери који су побегли с Водоплава обавијестили су своју команду у Пљевљима о нападну који су на њих извршили устаници из Косанице и Потпећа. Због тога је убрзо из Пљеваља кренуло око 200 италијанских војника камионима. Чим су стигли посјели су положаје око села Бошчиновића па су непрестано из митраџеза тукли по околним брдима покривеним шумом. Пошто су прихватили разоружане карабинијере и попалили више кућа у Бошчиновићима, они су се вратили у Пљевља.

И карабинијери из Челебића повукли су се 20. јула за Пљевља. Они су после подне наишли преко Пустог пауча. Кад су се спуштали низ Комине, једна група из Пљеваљског герилског одреда на њих је отворила ватру. Али она није била ефикасна, јер су карабинијери већ били далеко одмакли. Ипак су и карабинијери одговорили ватром, а затим се повукли у Пљевља. И овом приликом Италијани су интервенисали из Пљеваља до Радосавца, гдје су прихватили карабинијере.

Истог дана (20. јула) око подне стигао је Велимир Јакић у Бобово, гдје се састао с Владимиром Дамјановићем и Влади-

миром Кнежевићем, који су се тамо одраније налазили. Пошто их је упознао с догађајима и с одлуком Мјесног комитета КПЈ, они су одлучили да прикупе што више устаника из Бобова и да заједно с устаницима из Мељака наредне ноћи изврше напад на карабинијерску и жандармеријску станицу у Мељаку. Навече су сва тројица с око **15** устаника из Бобова, стигли у Мељак, гдје су почели припреме за напад на карабинијерску станицу, коју су држали 3 карабинијера и око 8 жандарма. Они су се прво повезали с командиром жандарма Милованом Лазаревићем, који се заједно с осталим жандармима прикључио устаницима. За напад се било прикупило око **50** устаника, али су карабинијери разоружани без борбе. Одмах послје заузимања ове карабинијерске станице приступило се формирању Мељачког герилског одреда.

Наредних дана устаници из пренђанске општине, под руководством Маринка Голубовића и Ђорђија Перуничиха, разоружали су жандармеријске станице у Врући, Матаругама и на Михајловици, у пљеваљском срезу, а затим на Јабуци и у Шербетовцу у милешевском срезу. Посада жандармеријске станице у Боянићима напустила је станицу прије напада.

Маринко голубовић

Тако је за неколико дана био ослобођен читав пљеваљски срез, сем јаког италијанског гарнизона у Пљевљима.

Тринаестојулски устанак у Црној Гори, који је одмах обухватио и Санцак, постигао је значајне резултате. Изненађена Италија је предузела све мјере за његово угушивање. Врховна команда оружаних снага је наредила команданту **9.** армије у Албанији да брзо и енергично угуши устанак у Црној Гори. **Тако су већ 15.** јула врло јаке италијанске снаге — шест дивизија („Пуље“, „Пустерија“, „Таро“, „Месина“, „Венеција“ и „Каћатори деле Алпи“), друге самосталне јединице (црне кошуље, полицијске, берсаљерске и албанске квислиншке оружане формације) — предузеле офанзиву против црногорских устаничких и ослободилачких снага. Дакле, прије него су партијска руководства у Санцаку, сем у бјелопољском срезу, и сазнала о одлуци КПЈ о оружаном устанку. Пошто је тринаестојулски устанак дефинитивно разбио план фашистичке Италије и црногорских федералистичких вођа о стварању тзв. Независне краљевине Црне Горе у оквиру Италије Бенито Мусолини је 24. јула укинуо функцију цивилног комесара за Црну Гору, па је сву војну и **цивилну** власт предао генералу Алесандру Пирцију Биролију.

Савлађујући отпор устаничких снага у Црној Гори, снаге дивизије „Пустерија“ и дијелови дивизије „Венеција“, пошто су повратиле Колашин и Беране, наступале су према Санџаку. Италијански авиони су 28. јула око 9 часова бомбардовали Шљуке (сјеверно од Љубишње), али жртава није било.

Због јаке италијанске офанзиве, Липовско-морачки и Бјелополски устанички батаљон, који су крајем јула стигли у Маче да заједно с устаничким снагама из пљеваљског среза учествују у припреманом нападу на Пљевља, вратили су се одмах у своје срезове. Ситуација се нагло погоршала. Зато су обустављене све припреме за напад на Пљевља. Италијанска дивизија „Пустерија“, која је наступала преко Колашина, заузела је 7. августа Мојковац без отпора, па је наставила покрет преко Шаховића, Вруље и Матаруга и 12. августа ушла у Пљевља, не наилазећи на отпор устаника.

Од 20. јула, кад је почела оружана борба у пљеваљском срезу до 12. августа, кад је дивизија „Пустерија“ ушла у Пљевља, партијска организација је улагала напоре да створи оружане јединице. Немајући искуства у стварању ослободилачке и револуционарне војске, она је формирала територијалне јединице, чији су крипадаици остајали код својих кућа, са задатком, а у борбе полазили кад их позову. Пљеваљски герилски одред представљао је чвршћу јединицу, која је у току устаничких борби дејствовала у Коминима и рушила објекте на комуникацијама Пљевља — Рудо и Пљевља — Чајнице.

Тешкоћа је била и у томе што су догађаји претицали комунисте у пљеваљском срезу. Кад је у Црној Гори устанак достигао највећи размах, Мјесни комитет КПЈ у Пљевљима тек је добио директиву за почетак устанка, а кад су изведене прве акције и вршене припреме за напад на Пљевља, отпочела је интервенција јаким италијанским снагама у Црној Гори. Офанзива италијанских оружаных снага и њихови злочини над становништвом (убијање, одвођење у логоре, паљење и пљачкање села) негативно су тада утицали на борбено расположење народа и у пљеваљском срезу. Зато су се устаничке снаге разишле кућама. На терену и раду остали су сви комунисти. Они су чинили руководећу снагу устанка.

Мјесни комитет одмах је послао групе ради повезивања с политичким руководством у милешевском и бјелополском срезу. Такође је једна група послата у шавнички срез да види каква је ситуација у Црној Гори. Ове групе су се послје неколико дана вратиле с извјештајем да ни тамо нема оружаных јединица, да су се комунисти и други истакнутији борци привремено повукли у шуме. У таквој ситуацији, пред комунисте и остале људе одане НОП-у постављени су задаци да активно политички раде у народу, да објашњавају циљеве народноослободилачке

борбе, да стварају братство и јединство, да шире вјеру у побједу наше ослободилачке борбе и побједу Совјетског Савеза.

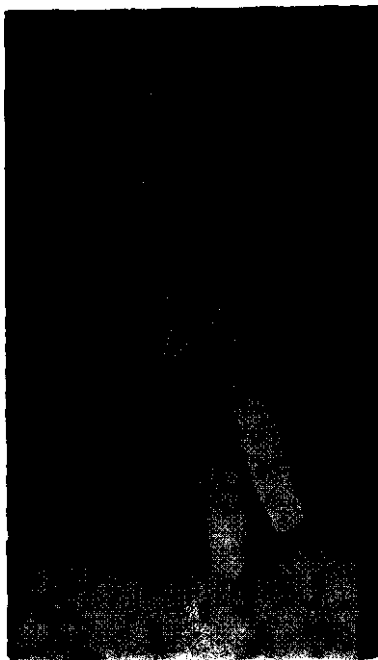
Поред репресивних мјера, италијански окупатор је настојао, уз пуну подршку и помоћ српске, црногорске и муслиманске реакције, да потпуно угуши НОБ, да народ пасивизира, да комунисте изолује од народа и да их уништава. Кад је командант 5. алпинске дивизије „Пустерија“ генерал Ђовани Еспозито стигао у Пљевља, гдје се налазио штаб његове дивизије, сва реакција му је организовала дочек. Грађанству је било наређено да изађе на улицу. Представници српске, црногорске и муслиманске реакције, користећи се терором окупатора и фашистичким успјесима на источном фронту, утркивали су се око тога ко ће се окупатору показати оданији. Муслиманска реакција је била тренутно у повољнијем положају, пошто је муслиманско становништво за вријеме устанка било пасивно, што је она настојала да прикаже као знак лојалности према окупатору. Зато се трудила да за себе обезбједи привилеговано мјесто, говорећи да „Срби и Црногорци то нијесу заслужили“. Због тога су и Италијани мијењали тактику. Мјесто ранијих изјава да су Италијани и Црногорци „браћа“, и да све Муслимане треба побити, сад су говорили обратно: „Муслимани су добри а сви су Црногорци бандити и комунисти и све их треба побити“. Генерал Еспозито је, на скупу представника општинских власти и сеоских кметова, одржао врло вјешто свој говор са циљем да пасивизира народ. Он је говорио да су Њемачка и Италија у рату против Југославије изашле као побједнице и да су као такве окупирале Југославију, додајући: да је побиједила Југославија, она би окупирала Италију и Њемачку, и народ Њемачке и Италије био би лојалан. Он је истицао да не жели улазити у то ко ће бити у свјетском рату на крају побједник. Али тражи да народ буде лојалан према италијанским војним властима, и онда ће све бити како ваља: иначе, ако не буде тако, Еспозито је пријетио да ће предузети најстроже мјере ради успостављања реда и мира у срезу. На крају је подсјетио и на згаришта попаљених сеоских и устаничких кућа и на стријељане родољубе У срезу.

Помоћу летака италијански окупатор је позивао устанике да се предају, обећавајући им да ће им поштедијети животе, а Велимиру Јакићу и Будимиру Милићевићу чак су се и писмом обратили и обећавали да ће их поставити као италијанске официре у квислиншку војску у Албанији. Паралелно с тим, окупатор је обнављао општинске управе у срезу, покушавао да формира квислиншку жандармерију, наредио да раде школе и Гимназија у Пљевљима, издавао вијести о својим побједама на источном фронту, организовао у граду за себе и домаће издајнике спортске приредбе и забаве у свом клубу „Ћирколо“. Исто-

времено окупатор је хапсио, стријељао и депортовао у концентрационе логоре учеснике и пријатеље НОП-а. Тко је већ 28. јула 1941. године стријељао на Сењаку, у Пљевљима Ратка Церовића, Милоша Драгићевића, Милуна и Милована Кнежевића.

Стварање партизанских чета и народне власти

У септембру организација КПЈ у пљеваљском срезу све је активније радила на развитку народноослободилачке борбе. На састанцима с мањим и већим групама и у разговорима с појединцима, комунисти су објашњавали циљеве и историјску нужност народноослободилачке борбе. Под тешким техничким

Ратко Церовић

условима су издаване и разношене радио-вијести по селима, а нешто касније и „Борба“ и „Ужичке вести“, које су излазиле у Србији. Упркос добро организованом пропаганди окупатора и његових сарадника о успјесима на ратиштима а нарочито на источном фронту, комунисти су умјели да те успјехе прикажу само као привремене и преувеличане. Они су и у најтежим данима рата чврсто вјеровали у побједу антифашистичких земаља и слободољубивих народа над фашистичким освајачима.

Почетком септембра вратио се са Цетиња Милорад Зорић. Пошто се повезао с Мјесним комитетом, добио је задатак да остане у Пљевљима, да буде секретар партијске ћелије и да руководи читавим радом у граду. Основни задаци су били: прикупљање обавјештајних података о непријатељу, политички рад,

скупљање новца, санитетског и другог материјала и рад на припремама за одлазак људи из Пљеваља у партизанске јединице.

Народ није губио повјерење у комунисте и побједу. Послије прве италијанске офанзиве расположење народа почело се мијењати, захваљујући упорном политичком раду и примјерном држању комуниста. Бирани су одбори НОФ (уствари народноослободилачки) који су се тада старали о прикупљању прилога за партизане.

Рад партијске организације је све успјешнији. У августу и септембру примљено је неколико другова за чланове КПЈ. У Пљевљима је формирана партијска ћелија у којој је било пет чланова. У граду је одмах отпочео рад и с омладинским групама. Вршена је припрема за одлазак омладине у партизане према директиви Мјесног комитета КПЈ.

Секретар Обласног комитета КПЈ за Санцак Рифат Бурцовић Тршо стигао је у Србију око 7. септембра и на територији ужичког среза састао се са замјеником политичког комесара Ужичког НОП одреда Слободаном Пенезићем Крцуном. Том приликом он се упознао с директивом генералног секретара КПЈ друга Тита о стварању слободне територије у западној Србији и с формирањем партизанских одреда у Србији. Одмах послје тога Рифат Бурцовић се вратио у Санцак, да би, на основу искуства НОБ-а у Србији, предузео мјере за формирање партизанских јединица у свим срезovima, као и војног штаба који ће руководити овим јединицама. Зато се одмах по повратку у Санцак задржао на планини Златару, гдје је одржао састанак коме су присуствовали: Велибор ЈБујић, Воја Лековић, Љубиша Миодраговић, Комнен Церовић и Мирко Ђуковић. Одлучено је да се одмах приступи формирању партизанских чета у свим срезovima Санцака. Златарска партизанска чета је већ била формирана.

Кад је, око 25. септембра, дошао у пљеваљски срез Тршо је Мјесни комитет упознао са ситуацијом и са закључцима састанка на Златару и поставио му задатак да одмах формира партизанску чету. Кад се 11. октобра, код основне школе у селу Мариној Шуми, искупило 16 чланова КПЈ и СКОЈ-а, формирана је Пљеваљска партизанска чета. За командира чете је постављен Велимир Кнежевић, за политичког комесара Мишо Павићевић, за замјеника командира Ђорђије Перуничих, за замјеника политичког комесара Комнен Церовић. Добивши задатак да прође тереном и мобилише нове борце на добровољној основи и да уништава квислиншку власт, чета је истога дана извршила покрет и стигла до Обарди, па је наставила пут преко Чемерна, Југова и Глиснице до Трновица. Овдје ју је, међутим, затекао снијег, па су борци упућени кућама да се обезбиједе зимском одјећом. Прије тога је група бораца упућена на друге задатке. Скоро 20 дана већи дио Пљеваљске партизанске чете био је на задацима ван среза, а дио који је остао у срезу споро се прикупљао, тако да се чета поново окупила тек 15. новембра.

Почетком октобра, по одлуци Врховног штаба, формиран је Штаб народноослободилачких партизанских одреда за Санцак, чији је командант био Владимир Кнежевић Волођа а политички комесар Воја Лековић. Тих дана је реорганизован Обласни комитет КПЈ за Санцак. Политички секретар остао је и даље Рифат Бурцовић Тршо а чланови су били: Воја Лековић, Владимир

Владимир Кнежевић Волођа

Дамјановић и Момир Бошковић. Формиран је и Обласни комитет СКОЈ-а, чији је секретар био Владимир Дамјановић. Одмах после тога, Обласни комитет је своје сједиште премјестио из бјелопољског у нововарошки срез, у село Радоињу, ради што боље везе са ЦК КПЈ. Практично, од тада се Обласни комитет за Санџак одваја од Покрајинског комитета за Црну Гору, Боку и Санџак и непосредно узима за ЦК КПЈ. То је трајало све до краја марта 1945. године, када је престао да постоји Обласни комитет, као и остали обласни органи народноослободилачке борбе за ову област.

Крајем октобра српска и црногорска реакција заједно с италијанским окупатором покушала је да организује четнике. Средином тога мјесеца је из Србије дошао у Санџак поручник бивше југословенске војске Ратко Ђуровић, иначе родом од Пљеваља. Он је добио задатак да у срезу организује четнике Драже Михаиловића. Чим је стигао, повезао се с реакцијом и Италијанима, јер му је била потребна њихова помоћ и одобрење за рад. Пошто је било непопуларно стварати организацију коју помаже и наоружава окупатор, и то када је већ почела народноослободилачка борба, реакција је сматрала да на челу те организације треба да буде личност која ће својим угледом моћи да покрије издајничку улогу четничке организације. Зато се обратила Сретену Вукосављевићу, из Пријепоља, познатом научном раднику и истакнутом националном борцу још из доба турске и аустроугарске окупације. Међутим, Сретен Вукосављевић је одбио да се прими ове улоге, изговарајући се старошћу и болешћу, као и несхватањем потребе да се ствара организација у којој ће се „окупљати Срби да убијају Србе“.

Десетак дана касније командант 5. алпинске дивизије „Пустерије“ генерал Ђовани Еспозито, у договору са најистакнутијим дијелом српске и црногорске реакције, поново је позвао Сретена Вукосављевића на разговор у Пљевља, гдје су се, у свечаној сали Штаба дивизије „Пустерија“, већ налазили, поред италијанских официра, Војислав Ненадић, Григорије Божовић, Ниђифор Лисичић, Павле Ђуровић, Илија Станић и поручник Ратко Ђуровић. Пошто је говорио о стварању четничке организације као оружане снаге која треба да води борбу против

комуниста, генерал Еспозито је истакао какву улогу у том подухвату може да одигра Сретен Вукосављевић и тражио од њега да се прихвати те улоге. Али је и ову понуду Вукосављевић енергично одбио. Тада је Ђуровић затражио од генерала Еспозита да им стави на располагање оружје и четничке амблеме, а они ће и без Сретена Вукосављевића створити четничке јединице. У току новембра Ратко Ђуровић, Петар Војиновић, капетан бивше југословенске војске, Филип Војиновић, један од главних четничких идеолога и други одазвали су из Пљеваља у села и узалудно покушавали да већ тада формирају четнике.

Захваљујући патриотском расположењу народа, упорном раду комуниста и великом полету НОБ-а у Србији, у пљеваљском срезу је народноослободилачки покрет постајао све масовнији. Почетком новембра политички рад је знатно појачан. Окупатор је држао само Пљевља. Једино у неколико приградских општина задржале су се старе управе, које је окупатор поставио. Али оне нијесу имале никаквог утицаја. По селима су формиран мјесни народноослободилачки одбори (НОО), као органи нове, народне и револуционарне власти.

По одлуци Мјесног комитета, из Пљеваља су почели излазити другови који су већ организовано радили за народноослободилачки покрет. Сем Жарка Видовића, активног официра бивше југословенске војске, сви остали су били средњошколци. И на селу се ситуација мијењала. Тих дана пљеваљски партизани су убили два петоколонаша који су сарађивали с окупатором и мјесецима радили на разбијању народноослободилачког покрета: Маринка Вучетића, дјеловођу матарушке општине, и Обрада Вучинића, официра бивше југословенске војске.

Кад је сазнао да ће четници 2. новембра напасти Ужице, Врховни штаб је наредио Главном штабу НОП одреда за Санцак да против тих четника хитно упуту партизанске јединице из Санцака. Примивши ово наређење првих дана новембра, Главни штаб је наредио Пљеваљској и Милешевској чети да се одмах прикупе и крену за Ужице, а Златарској чети да одмах крене за Ужице.

Пљеваљска партизанска чета, 15. новембра је кренула из Маоча за Србију. У циљу мобилизације нових бораца, покрет је извршила преко Маоча, Косанице, Глибаћа, Хоћевине, Мељака, Нанги, Глиснице, Крњаче и Бабина. На том путу, она је у Хоћевини и Мељаку ликвидирала дотадашњу општинску управу и одржала врло успјеле политичке зборове. До доласка у Бабине чета је нарасла на око 60 бораца. Ради пријема оружја и муниције, на Златар су упућена 33 борца, док су се остали с командом чете вратили у Адровиће, а одатле у Маоче.

За вријеме боравка у Адровићима, послје расправљања које је трајало скоро читаву ноћ, команда чете је донијела одлуку да изврши конфискацију имовине Нићифора Лисичића, због

његовог непријатељског држања и сарадње с италијанским окупатором. Команда је издала и писмену пресуду о конфискацији стоке и разних ствари потребних партизанима. То је била прва конфискација непријатељске имовине у пљеваљском срезу. Идућег дана је одржан збор у Обардама, на коме је политички комесар чете Мишо Павићевић, поред осталог, говорио и о овој конфискацији и тражио о томе мишљење народа. Сви су једнодушно одобрили ову мјеру. Потом се, до 24. новембра, читава чета искупила у Маочу.

Напад на Пљевља

Према наређењу Врховног штаба од 3. октобра, Главни штаб за Црну Гору и Боку добио је задатак да хитно упути у Србију 2.500—3.000 добро наоружаних бораца. И у директиви коју је 22. октобра упутио Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору и Боку друг Тито је поново тражио да се упути одређен број бораца, с тим да се пребацивање врши у мањим јединицама, јачине 100—200 бораца.

Првих дана новембра кроз пљеваљски срез је прошао члан Политбироа ЦК КПЈ и Врховног штаба НОПЈ Иван Милутиновић. Том приликом он је Мјесном комитету оставио 150.000 динара ради набавке хране за јединице које ће стићи у пљеваљски срез, уз то дао му задатак да прикупи детаљне податке о јачини и распореду непријатељских снага у Пљевљима ради напада на италијански гарнизон. Чим је дошао у Црну Гору, Иван Милутиновић је с Покрајинским комитетом и *Главним штабом* НОПЈ за Црну Гору и Боку предузео мјере за организацију јединица које треба упутити у Србију. Он је Главном штабу за Санџак упутио 13. новембра наређење у коме га је обавијестио да ће Црногорски НОП одред извршити напад на Пљевља и Прибој, да, у вези с тим, Главни штаб за Санџак обезбиједи довољне количине хране за црногорске јединице, да се Штабу Црногорског одреда стави на располагање потребан број партизана који ће му служити као водичи за вријеме напада, да ангажује Пљеваљску, Бјелопољску, Златарску и Милешевску чету за извршење одговарајућих задатака.

Деветнаестог новембра командант и политички комесар Црногорског НОП одреда за операције у Санџаку Арсо Јовановић и Бајо Секулић стигли су у Маоче, у кућу Мила Перуничиха, ради израде плана за напад на Пљевља. С њима су се састали Велимир Јакић и Миле Перуничих. Мјесни комитет је располагао тачним подацима о распореду италијанских снага у Пљевљима (утврђења, артиљерија, утврђене зграде итд.). На основу тих података Штаб одреда је направио план напада.

Ова политичка активност у пљеваљском срезу и долазак црногорских јединица имали су велики утицај на расположење народа да учествује у нападу на Пљевља. Међутим, таква комбинација није долазила у обзир, јер је Штаб Црногорског одреда

сматрао да су његове снаге за напад довољне. Међутим, и поред тога, веће и мање групе наоружаних људи, бораца скоро из свих општина кретале су ка Пљевљима. Они сами су формирали јединице, постављали воднике водова и команде чета и тражили да учествују у нападу на Пљевља. Али се на те захтјеве није нико обазирао. Једна већа група из пренђанске општине била је упућена на Плијеш, код Пљеваља, гдје се налазила и једна чета из Комског батаљона. Ни Мјесни комитет КПЈ за пљеваљски срез није искористио такво расположење народа за формирање нових и већих партизанских јединица у срезу.

Све јединице Црногорског НОП одреда су прешле Тару ноћу 27/28. новембра, а напад је извршен 1. децембра. Народ је одушевљено дочекао, прихватио, смјестио и снабдио довољним количинама хране све борце Црногорског одреда који је нападао на Пљевља.

Пљеваљска чета, јачине 135 бораца, која се прикупила у Крупицама, гдје је положила заклетву, своје борце упутила је, као водиче, батаљонима Црногорског одреда који су учествовали у нападу на Пљевља, јер су борци Пљеваљске чете познавали терен. Батаљонима Дурмиторског НОП одреда нијесу додијељени борци из Пљеваљске чете. Они су и сами познавали Пљевља.

Напад на Пљевља завршио се безуспјешно, по цијену великих губитака и на једној и на другој страни. Но и поред свега тога, он је имао и позитивног утицаја на развој НОБ-а у пљеваљском срезу. Долазак црногорских јединица у Санџак позитивно се одразио на даљи развитак покрета у њему. Око 4.000 бораца представљало је велику снагу, а то није могло остати без утицаја на народ. С друге стране, то је приморало непријатеља да напусти своје гарнизоне у Фочи, Горажду, Чајничу, Новој Вароши, Сјеници и Рудом и да се повуче у Пљевља и Пријепоље.

Наступајући од Пријепоља за Пљевља, италијанске трупе су убијале мушкарце, жене и дјецу, а неке су и живе у ватру бацале. Тако су у Црљеницама на најзвјерскији начин поубијали 42 човјека.

Неочекивани ток догађаја довео је Мјесни комитет у тежак положај, јер је требало у најкраћем року обезбиједити пренос великог броја рањеника, међу којима је било доста тешких. Но без обзира на објективне тешкоће, овај тако крупан задатак успјешно је извршен. Мјесни комитет је организовао транспорт рањеника правцима: Адровићи — Матаруге — Мијаковићи — Ђурђевића Тара и Готовуша — Врбица — Тара. Са довољно носила и коња рањеници су веома брзо пребацивани до Таре, гдје су их прихватиле и преносиле до Жабљака јединице Дурмиторског НОП одреда. За евакуацију рањеника били су непосредно одговорни чланови Мјесног комитета и други одговорни руководиоци.

Послије напуштања мањих мјеста, 5. алпинска дивизија „Пустерија“ прикупила је све своје дијелове у Пљевља, Вишеград, Прибој и Пријепље и одмах приступила утврђивању, изграђујући веома јака утврђења око ових мјеста.

Други моменат који је имао знатног утицаја на развитак НОБ-а у Санџаку био је долазак Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОПО Југославије с партизанским одредима из западне Србије и Шумадије.

Напад на Пљевља озбиљно је забринуо окупатора и реакцију. Долазак тако бројних партизанских снага присилио их је да убрзају стварање четничких јединица. Неколико дана после напада на Пљевља отпочела је организација четника у граду. Од 1. до 7. децембра Италијани су стријељали у Пљевљима 38 грађана, који су на разне начине пружили подршку партизанским јединицама при нападу на Пљевља. Доста људи уписало се у четнике, рачунајући да ће се на тај начин спасти од окупатора. Но, упркос томе, није било неких значајних резултата. Прва четничка јединица, јачине око 50 четника, изашла је из Пљеваља уз помоћ Италијана и с италијанским оружјем, а била је састављена од бивших официра, подофицира, жандарма, финанаса и четника Косте Миловановића Пећанца, јер је ова четничка организација постојала у Пљевљима прије рата. У новоформираној четничкој организацији заиста није био ниједан поштен и угледнији грађанин. Пљеваљски четници су се тада налазили у Пљевљима, а излазили су из града заједно с Италијанима.

Неколико дана после напада на Пљевља сви борци Пљеваљске партизанске чете прикупили су се у Маочу. У току напада на Пљевља они су учествовали као борци, углавном као бомбаши, иако су били одређени за водиче. Држање свих било је врло добро. У нападу на Пљевља је из Пљеваљске чете погинуло 7 бораца, а 10 их је рањено.

Пошто се прикупила, чета је остала неколико дана у Крупицама, а онда је продужила у правцу Мељака. И овога пута је имала задатак да ради политички и да се омасовљује. На Мељак је стигла око 20. децембра. Око 25. децембра овдје је одржан састанак Мјесног комитета на коме је детаљно и свестрано анализирана ситуација у пљеваљском срезу. Расправљајући о нападу на Пљевља, о томе како се он одразио на ситуацију у пљеваљском срезу, дошло се до закључка да је овај напад, и поред неуспјеха, позитивно утицао на даљи развитак НОБ-а на овом подручју. Народ је у оних око 4.000 бораца који су напали на Пљевља видео велику снагу НОП-а, што је само могло допринијети да у народу углед НОБ-а у великој мјери порасте. Закључило се, такође, да су услови за даљи развитак НОБ-а, посебно за мобилизацију нових бораца, веома повољни.

На овом састанку је Мјесни комитет, с пуно самокритике, дао оцјену о свом дотадашњем раду и о раду партијске организације. Закључено је да је, без обзира на објективне тешкоће, учињен велики пропуст у погледу омасовљења партијске организације. Сама чињеница да се на том састанку набројало око 30 људи који су одмах и без имало двоумљења могли бити примљени у Партију говори колико су анализа и закључци Комитета у вези с тим питањем били правилни. На том састанку су сви чланови Мјесног комитета добили задатке по секторима и на територијалном принципу, али само за територију среза јужно од комуникације Пријепоље — Пљевља — Чајниче.

РАЗВОЈ НОВ-а У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 1942. ГОДИНЕ

Стварање батаљона и борбе у јануару и фебруару 1942.

Послије напада на Пљевља формиран је Црногорско-санџачки одред за операције између Лима и Таре. За његовог команданта је постављен Миле Перуничкић, а за политичког комесара Бошко Ђуричковић. По наређењу овог штаба, око 20. децембра, стигле су три чете из Дурмиторског одреда: Дробњачка, Језеро-шаранска и Ускочка, укупно око 140 бораца. Од Зетско-подгоричке, Језеро-шаранске и Ускочке чете формиран је 1. црногорски комбиновани батаљон, док се Дробњачка чета задржала у пљеваљском срезу, у рејону Мељака, заједно с Пљеваљском четом.

На овом пограничном дијелу између Босне и Санџака све се више осјећала активност четника, а упадале су и поједине групе усташа. Зато је требало заштитити муслиманско и српско становништво, спријечити убијање и пљачкање невиних људи. Како још нијесу били прекинути односи с босанским четницима то су неколико пута чињени покушаји да се са онима који су се налазили у Челебићима постигне споразум о заједничкој борби против окупатора и њихових сарадника, али без устцеха.

Миле Перуничкић и Велимир
Јакућ

Док оу се налазиле на овој цростарији, Пјеваљска и Дробњачка чета су организовале засједе ради хватања четничких и усташких група које су долазиле у муслиманска и српска села да пљачкају и убијају. Пошто су похватане и стријељане групе четника и усташа и пошто је разоружано око 40 људи који су одлазили у Босну да пљачкају Муслимане, стање се средило, јер су злочини и пљачка престали.

Обје су ове чете око 7. јануара дошле у Крушево. Ту су се прикупили нови борци из Глибаћа, Косанице и Левер-Таре, тако да је формирана и 2. пјеваљска партизанска чета. Тада је постављен за командира 1. пјеваљске чете Жарко Видовић, за политичког комесара Мирко Пејатовић, док су дужност команде 2. пјеваљске чете вршили Ђорђије Перуничкић, дотадашњи замјеник командира пјеваљске чете, и Мишо Павићевић, дотадашњи политички комесар Пјеваљске чете.

Сем ове двије пјеваљске чете, на терену среза је постојало више територијалних партизанских чета, организованих на територијалном принципу. Оне су имале своје команде и биле спремне да ступе у борбу чим им буде наређено.

Око 18. јануара 2. пјеваљска чета је добила задатак да се пребаци у Мељак. Овдје је остала до 21. јануара, када је извршила покрет преко планине Љубишње и Бобова у правцу Челебића, са задатком да заузме ово мјесто. По ванредно хладном времену, газећи дубок снијег, 2. чета је прешла Љубишњу и 23. јануара, послије краће борбе, ослободила Челебиће. Неколико дана касније ова чета је отишла за Бољаниће.

Мирко Пејатовић

За то вријеме 1. пјеваљска и Дробњачка чета су извршиле један крупан задатак: похватале су четничко војно руководство из пјеваљског среза. Италијани, заједно са српском и црногорском реакцијом, предузимали су све мјере да што прије формирају четничке јединице које ће водити борбу против партизана. Прво су створили групу у Пљењима, а затим су покушали да организују шире и даље.

Средином децембра одржан је на Забрђу шири састанак, на који су били позвани сви угледнији сељаци из околине. На овом састанку четнички организатори су тражили од сељака да

ступају у четнике, истичући да је то порука избјегличке владе из Лондона, и да ће свима који буду у четницима бити загарантована имовина, док ће све партизанске куће бити попаљене од четника и Италијана. Тако су почеле да се стварају четничке јединице. Као што се види, средства се нијесу бирала. Никле су самозване четничке војводе, иако војске још није било. Капетан Петар Војиновић постао је војвода тарски, поручник Ратко Ђуровић војвода брезнички, а поднаредник Бошко Топаловић из Бушања војвода бушањски. Главни четнички организатори Војислав Ненадић, Григорије Божовић, Нићифор Лисичић, Филип Војиновић, Павле Ђуровић и други, као политичке вође, сједјели су у Пљевљима и правили планове с окупатором. Официри бивше војске Петар Војиновић, Бора Митрановић, Саво Дамјановић и подофицири Петар и Добрило Јестровић, одређени за команданте будућих четничких јединица, средином јануара, кренули су из Пљеваља у села да врше мобилизацију за четнике. Обавијештена да се ова група четника налази у Крњачи, 1. пјеваљска и Дробњачка чета су опколиле кућу попа Пријовића, гдје су се налазили четници, и све их похватале. Тако је ликвидацијом четничког војног руководства нанесен тежак ударац четништву у пјеваљском срезу, јер је ликвидиран стручни старјешински кадар који би командовао јединицама.

Али је и 1. пјеваљска чета тих дана претрпјела тежак губитак. Њени борци Вукоман Анђелић и Салко Алковић, комунисти и студенти, наишли су на четнике у Отиловићима. Пошто је Анђелић био тешко рањен, оба су заробљена и предата Ита-

лијанима у Пљевљима. Алковић је 4. маја 1942, године стријељан а Анђелић је прије тога умро у болници.

Салко Алковић

Због нових задатака, чете су 25. јануара кренуле у правцу Бољанића, јер је требало ослободити Чајниче. Послије веома напорног марша стигле су идућег дана на Бољаниће. Пошто су обје пјеваљске чете биле знатно нарасле, формирана је и 3 пјеваљска партизанска чета. За командира чете је постављен Илија Зечевић, а за политичког комесара Богдан Гледовић. Било је измјена и у командама других чета. Ђорђије Перуничић и Мишо Павићевић повучени су на рад као чланови Мјесног коми-

тета КПЈ за пјеваљски срез. А умјесто Велимира Јакића, који је постављен за замјеника команданта Црногорско-санџачког одреда, за секретара Мјесног комитета дошао је Комнен Церовић, дотадашњи замјеник политичког комесара Пјеваљске партизанске чете. За командира 2. пјеваљске чете постављен је Велимир Кнежевић, који је дотада био замјеник команданта 1. комбинованог црногорског батаљона, а за политичког комесара Ђорђије Роћен.

Ујутру 27. јануара на Бољанићима је, од три пјеваљске партизанске чете, формиран Пјеваљски ударни батаљон „1. децембар“. Одмах послје тога Пјеваљски батаљон и Дробњачка чета су, под командом Велимира Јакића, кренули преко Ковача па су истог дана ослободили Метаљку и Чајниче. Четници под командом Сергија Михаиловића, напустили су без борбе Метаљку и Чајниче. Остала је и предала се само једна мања група из Чајничка, која није учествовала у злочинима. Ове партизанске јединице су створиле темеље НОП-у у овом крају. Живот је кренуо новим током. Задржавање партизанских јединица у рејону Чајничка имало је велики значај за даљи развитак НОБ-а, јер је та територија била повезана са слободном територијом горажданског и фочанског среза.

Тих дана је Врховни штаб поставио задатак Црногорско-санџачком штабу да се блокирају Пјевља и да се спријечи паљење села од стране Италијана и четника. Он је овакве задатке давао због тога што је био обавијештен да Црногорско-санџачки одред има велик број јединица. Међутим, овај одред су сачињавале само јединице из бјелопољског и пјеваљског среза, комбиновани Црногорски батаљон и Дробњачка чета.

Одласком Пјеваљског батаљона и Дробњачке чете у Чајниче, пјеваљски срез је остао без ударних партизанских јединица. То су искористили Италијани и четници, па су вршили насиља у околини Пјеваља, нарочито над партизанским породицама.

Трећег фебруара четници и Италијани су кренули у правцу Врањег брда. Будимир Милићевић и Милорад Зорић, који су се тада налазили у Глибаћима, чим су обавијештени да Италијани и четници пале села, наредили су Бобовској, Мељачкој, Косаничкој, Глибаћкој и Леверској партизанској територијалној чети да им одмах чрену у сусрет и да их спријече у паљењу и пљачкању села. У исто вријеме упућен је курир у Чајниче да Велимира Јакића обавијести о ситуацији. Од Дурмиторског НОП одреда је тражено да и он упути једну чету. Ова чета је стигла 10. фебруара.

За свега неколико часова су стигле у Крушево ове чете, јачине око 200 бораца. Оне су ускоро избиле на положај Врање брдо — Пусто пауче — Бјелово брдо, гдје су остале "два дана и двије ноћи. У међувремену је из Чајничка, с једним водом, сти-

гао командир 3. чете Пљеваљског батаљона „1. децембар“ и одмах ступио у борбу. Ове јединице су одбациле четнике ка Забрђу. Увиђајући да четници сами не могу постићи никакав успјех, италијанска команда је 6. фебруара ујутру упутила своје снаге јачине око батаљона, испред којих су наступали четници. Уз снажну подршку артиљерије и минобацача, надмоћне непријатељске снаге потисле су партизанске јединице и заузеле села Крушево и Врбицу. У овим селима италијанске јединице су палиле и пљачкале и вршиле мобилизацију за четничке јединице. Истог дана навече оне су се вратиле у Пљевља.

У то вријеме Пренђански партизански територијални батаљон, формиран у јануару 1942, водио је тешке борбе у Вранешу против четника Павла Ђуришића. По наређењу Штаба Црногорско-санџачког одреда у фебруару су формирани Косанички и Матарушки партизански територијални батаљони.

Командант Пренђанског батаљона је био Урош Голубовић, политички комесар Матије Војиновић; командант Косаничког батаљона Бошко Остојић, политички комесар Михаило Алетић, замјеник команданта Добрило Јовић; командант Матарушког батаљона Јоко Кнежевић, политички комесар Драго Деспотовић, замјеник комесара Новица Томашевић.

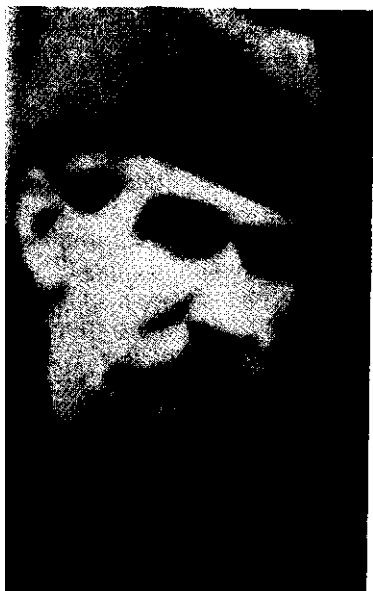
Према наређењу Врховног штаба, партизанске снаге, међу којима су били дио 1. чете Пљеваљског батаљона „1. децембар“ и Мељачка чета, заузеле су Челебиће 16. фебруара. Два дана касније стигло је наређење Врховног штаба, у коме је, поред осталог, постављен и задатак да се рашчисти ситуација у Мељаку и Шулама и да се разоружа Мељачки четнички батаљон.

Још крајем октобра формирана је у Мељаку територијална партизанска чета. Задатак јој је био да штити села од окупатора. Чета је имала старјешине, али је људство било код својих кућа. Већ средином децембра чета је бројала око 120 људи. Тада је дошло до цијепања чете на два дијела. Поцијепала се на питању какав став заузети према Муслиманима. Мањи дио бораца заступао је мишљење да треба водити борбу против окупатора и његових сарадника: усташа и четника, а Муслимане не нападати, него, напротив, штитити их од четника исто као и Србе од усташа. Већина се изјашњавала за борбу против окупатора, али и против Муслимана. Послије тога створене су двије чете: партизанска и четничка. Обје су биле територијалне, из Истих села у рејону Мељака. Партизанска чета, као малобројна, није могла сама ништа предузети у циљу ликвидације четника. Али ни четничка чета није показивала никакву активност на територији пљеваљског среза, јер се' такође осјећала слабом. Једино су њене поједине групе одлазиле у Босну ради пљачке, али су то радиле прикривено. Временом, све више се показивала њена права особина. Нешто касније формиран је и четнички батаљон. Дошао је тренутак кад је с њима требало рашчистити.

Прије него је отпочело разоружавање четника одржан је у Шулама састанак на коме су присуствовали Милорад Зорић, Жарко Видовић, Мирко Пејатовић, Илија Зечевић, Милко Старчевић, Милован Радовић, Јагош Радовић и команда Језеро-шаранске чете. На овом састанку направљен је план према коме је требало извршити разоружавање четничког батаљона, и то прије него се четници прикупе. Језеро-шаранска и Мељачка партизанска чета вратиле су се с Илијом Зечевићем, Милком Старчевићем и Милорадом Зорићем у Мељак, док је дио 1. пјеваљске чете имао задатак да крене касније и у одређено вријеме почне разоружавања. Мада није ишло све по плану, разоружан је читав Мељачки четнички батаљон, изузев 7 четника који су побјегли у Босну.

**Формирање
Пјеваљског НОП
одреда
и његове прве борбе**

У фебруару је ослобођена читава територија пјеваљског среза, сем Пјеваља и непосредне околине. На ослобођеној територији су изабрани мјесни, општински и Срески народноослободилачки одбори. Они су успјешно обављали своје функције. Предсједник Среског одбора је био Душан Ивовић, секретар Ђорђије Перуничкић, економ Ристан Павловић, а чланови Симо Деспотовић,

Душан Ивовић

Ђорђије Перуничкић

Павле Ђерковић, Бошко Остојић, Тадија Старчевић, Јосо Мирковић и други.

Од ударних јединица је постојао само Пјеваљски батаљон „Први децембар“, јачине три чете, од којих се једна налазила у Чајничу. Пошто су све три чете овог батаљона бројно нарасле, Срески комитет је одлучио да се изврши реорганизација јединица и формирају нови батаљони. Тако је око 20. фебруара на Мељаку од 1. чете и нових бораца, формиран 1. пјеваљски ударни батаљон „Први децембар“. За команданта батаљона је постављен Жарко Видовић, за политичког комесара Мирко Пејатовић, за замјеника команданта Радош Зечевић и за замјеника политичког комесара Момчило Бајчетић.

Првога марта је на Бољанићима формиран и **2. пјеваљски ударни батаљон**, у који су ушле 2. и 3. чета из дотадашњег пјеваљског батаљона „Први децембар“. За команданта батаљона је постављен Велимир Кнежевић, за политичког комесара Ђорђевић Роћен, за замјеника команданта Милун Дробњак и за замјеника политичког комесара Ахмед Бајровић. Послије неколико дана је извршена измјена, па је за политичког комесара батаљона постављен Владимир Дамјановић а за замјеника политичког комесара Данило Јауковић.

Одмах послије формирања, 1. пјеваљски батаљон „Први децембар“ се размјестио у рејону Хоћевина — Шљиванско — Плијешевина. Одатле је водио борбе против Италијана и четника у правцу Пјеваља и штитио слободну територију од непријатеља. Други пјеваљски батаљон се налазио на Бољанићима, бранио правац Пјеваља — Чајниче и водио борбе против италијанских јединица, четника и муслиманске квислиншке милиције на том правцу.

Иако су батаљони били формирани, Штаб Пјеваљског НОП одреда још није постојао. Зато су ови батаљони били под непосредном командом Главног штаба НОПО за Санџак, који се тада налазио у Бољанићима. У то вријеме Врховни штаб НОПОЈ очекивао је у рејону Жабљака материјалну помоћ од СССР-а. Зато је предузео потребне мјере да би осигурао ту територију, као и правце Жабљак — Челебићи — Фоча и Жабљак — Косаница — Хоћевина — Металка — Чајниче, јер је примљени материјал из СССР-а требало отуда упућивати партизанским снагама у источној Босни. Због тога је Врховни штаб 28. фебруара наредио Главном штабу за Санџак да формира једну покретну ударну групу у рејону Потпећа, да се борбе воде у првом реду против четника и да се истовремено њихова имовина конфискује. На основу тога наређења, Главни штаб за Санџак издао је наређење 1. златарском, 2. пјеваљском и Милешевском батаљону да ноћу 3/4. марта изврше напад и униште четнике који су се налазили у Жидовићима, Бушњама и Котлинама. Такође је наредио да се у Жидовићима, Бушњама, Бр>

веници, Готовуши, Котлинама и Крћама конфискује покретна имовина свих сељака који су ступили у четнике. Јединице су извршиле напад како је наређењем било предвиђено, сем Милешевског батаљона који није стигао у одређено вријеме, али су четници, чим је отпочео напад на Бушње и Котлине, побјегли у Пљевља. Пошто се завршила ова акција, Милешевски батаљон је упућен на простор Бабине — Камена Гора, док су 1. златарски и 2. пјеваљски батаљон задржани на простору Бољанићи — Дабовина ради одбране правца Пљевља — Чајниче.

Према наређењу Врховног штаба од 28. фебруара, Главни штаб за Санџак је формирао јужно од Пљеваља покретну ударну групу, коју су сачињавали 1. пјеваљски батаљон „Први децембар“, Пренђански и Косанички батаљон и Мељачка чета. Ова група се налазила на просторији Маоче — Косаница — Драгаши — Мељак и имала је задатак да брани правац Пљевља — Жабљак и да, по потреби, дејствује према Шаховићима и Мојковцу.

Четници су били неспособни да сами воде борбе против партизанских снага. Зато је команда дивизије „Пустерија“ предузела акције против партизана. Већ 6. марта италијанска авијација је бомбардовала Бољаниће. Бачено је неколико десетина бомби, које су становништву нанијеле мање материјалне штете, али људских жртава није било. Два дана касније италијанске јединице, јачине око 1.500 војника, и око 200 четника извршили су напад из Пљеваља правцем Пљевља — Бољанићи — Ковач. Пјешадију су подржавали артиљерија и тенкови. Непријатељ је наступио између Њехотине и гребена Градина — Вис. Пред тако јаким снагама налазио се 2. пјеваљски батаљон, чија је предстража била у Готовуши. Први златарски батаљон налазио се у Заостру, па је у борбу ступио касније. Италијани су успјели да потисну партизанске батаљоне, да заузму Бољаниће и спале га, па су се истог дана навече повукли у Пљевља, нападани од дијелова 2. пјеваљског батаљона. Заједно с њима повукли су се и четници, али су се они задржали поред града.

Италијанска активност била је све чешћа, иако су те акције имале карактер активне одбране. Сем тога, палећи и пљачкајући партизанске куће, Италијани су мислили да ће спријечити одлазак сељака у партизане и да ће их тако присилити да ступају у четнике.

Италијани, јачине око једног батаљона, заједно са четницима извршили су 11. марта напад на 1. пјеваљски батаљон „Први децембар“. Пошто су јаче непријатељске снаге већ биле посјеле Бјелово брдо, батаљон се задржао на лијевој страни Володера. У току читавог дана он је успјешно одбијао напад непријатеља, трпећи јаку артиљеријску ватру. Пред вече, пошто је скоро сву муницију утрошио, повукао се југозападно од Шљиванска. Тога дана погинуо је и руководилац СКОЈ-а батаљона Милан Контић. Тешко рањен, да не би пао у руке неприја-

теља, извршио је самоубиство. Непријатељ је затим запалио куће Контића у Тикави и сву имовину опљачкао, а у Хоћевини спалио школу и неколико партизанских кућа. Истог дана навече Италијани и четници су се повукли, а батаљон „Први децембар” *вратио се у Хоћевину*. Неколико дана касније батаљон је дошао у Какмуже и Драгаше да би успјешније бранио правац Пљевља — Жабљак.

Четрнаестог марта, код школе у Мељаку, формиран је 3. **пљеваљски ударни батаљон**. Извјестан број сељака који су раније припадали четничком Мељачком позадинском батаљону, а сад добровољно ступили у партизанае, Мељачка и Бобовска партизанска чета ушле су у састав батаљона. За команданта батаљона је постављен Илија Зечевић, за *политичког* комесара Душан Јеловац, за замјеника команданта Слободан Рончевић, за замјеника политичког комесара Радош Контић.

Одмах послје формирања батаљон је добио задатак да брани правац Пљевља — Мељак. У почетку је држао положаје у Шљиванском, Плијешевини, Трновицама и на лијевој страни Володера.

Поред ломенутих јединица, на територију пљеваљског среза стигла је тих дана и једна чета од 50 бораца из Дурмиторског НОП одреда. Она је упућена по наређењу Врховног штаба, и то више као веза са санџачким партизанима .

Пљеваљски народноослободилачки партизански одред је формиран средином марта 1942. године. У његов састав су ушли 1, 2. и 3. ударни пљеваљски батаљон. Такође су под командом Штаба овога одреда биле територијалне јединице: Пренђански, Косанички, Матарушки батаљон и Потпећка чета. За команданта одреда је постављен Жарко Видовић, за политичког комесара Мишо Павићевић, за замјеника политичког комесара Будимир Милићевић. За команданта 1. батаљона, мјесто Жарка Видовића, постављен је Љубомир Меденица, командир 1. чете у истом батаљону.

Жарко **Видовић**

Борба партизанских јединица око Пљеваља приморала је команду италијанске дивизије „Пустерија“ на веће акције против партизана. У тим акцијама требало је одбацити партизанске јединице и терором над становништвом спријечити даљи развој НОБ-а и присилити сељаке да ступају у четнике. У свим овим борбама четници из пљеваљског среза су учествовали као слуге и претходница италијанске окупаторске војске.

Јаче италијанске снаге, заједно с четницима, кренуле су из Пљеваља 20. марта у правцу Маоча, Вруље и Обарда. Непријатељске снаге које су наступале у правцу Маоча сукобиле су се на Коријену са Пренђанским батаљоном и четом Дурмиторског одреда. Мада су биле много јаче, оне ни послје неколико часова борбе нијесу успјеле да потисну партизанске јединице, па су се преко Дубочице повукле на десну страну Тихотине и прикључиле својим снагама које су дејствовале преко Матаруга у правцу Вруље. Пошто на правцу Пљевља — Вруља није било партизанских јединица, непријатељ је без борбе избио у Вруљу, гдје је запалио основну школу, жандармеријску станицу и неколико кућа, похватао неколико сељака и одвео их у Пљевља. У Обардама је ухватио Сима Деспотовића, члана Среског НО одбора, једног од најактивнијих сељака у пљеваљском срезу, одвео га у Пљевља и стријељао 4. маја 1942. године. Идућег дана Италијани су се вратили у Пљевља, а партизанске

јединице су се задржале на положајима Јасен — Оцак — Горње Село — Врање брдо.

Симо Деспотовић

На правцу Пљевља — Мењак четници су држали положаје дуж десне стране Володера, од Бјелова брда до Орље. Штаб 3. батаљона је 23. марта одлучио да изврши напад и разбије ове четнике. Да би се четнички дијелови у рејону Орља — Корита опколили и уништили, одлучено је да 3. батаљон (без 2. чете) насилно пређе Володер, заузме Краљичино брдо и продужи покрет у правцу Бијелог камена, и на тај начин онемогући четницима повлачење од Орље, на коју је требало да изврши напад 2. чета. Напад је извршен 24. марта у 3 часа. Главнина батаљона је успјела да разбије четнике на правцу Краљичино брдо —

Бијели камен и овлада овим положајима. Четнички дијелови који су се налазили у рејону Орље и Корита били су одсјечени, али су избјегли уништење, јер су се под борбом, преко Брвенице, повукли на десну страну Њехотине. И с осталих положаја су се разбијени четници повукли у правцу Пјеваља, па је батаљон у току дана заузео све четничке положаје између Бјелова брда и Орље. Да би избјегао непотребне губитке од италијанске артиљерије, 3. батаљон се истог дана навече повукао на положаје Шљиванско — Плијешевина — Корита. Већ идућег дана четници су, потпомогнути једном италијанском јединицом, извршили напад на положаје 3. батаљона, али су били одбачени, а пред ноћ су се повукли у правцу Пјеваља.

Ноћу 27/28. марта 1, 2. и 3. батаљон, Косанички и Пренђански батаљон Пјеваљског НОП одреда и 1. златарски батаљон извршили су напад на четнике који су се налазили у Зеници, Шуманама, ЈБућу, Коминима, Видрама, Брвеници и Жидовићима. У току овог напада партизанске јединице су разбиле четнике и заузеле поменута села. Као и сваки пут, четници су, уз слаб отпор, побјегли према Пјевљима, тако да нијесу претрпјели осјетније губитке. У овим борбама је погинуло, рањено и заробљено неколико бораца из Косаничког батаљона. Међу њима је погинуо и Добрило Јовић, замјеник командата Косаничког батаљона.

Два дана касније Италијани, четници и муслиманска квислиншка милиција су извршили напад на положаје 1. и 2. златарског и 2. пјеваљског батаљона у Готовуши и Дабовини. Послије оштре борбе непријатељ се под борбом повукао у Пјевља, а дијелови 1. и 2. златарског и 2. пјеваљског батаљона гонили су га до самог града.

Око 1. априла у Мијаковићима је формиран 4. пјеваљски ударни батаљон. У његов састав су ушли млађи борци из дотадашњег Пренђанског и Матарушког територијалног батаљона и мањи број старијих људи који су се добровољно јавили да из ових батаљона пређу у 4. батаљон. Командант батаљона био је Слободан Бујишић, политички комесар Урош Голубовић, замјеник команданта Радоман Перуничкић, замјеник политичког комесара Милан Чабаркапа. Послије формирања батаљон је добио задатак да брани правце који од Пјеваља воде према Маочу и Матаругама.

Почетком априла је извршена мобилизација нових бораца с територије бољанићке и буковичке општине. Мобилисани борци распоређени су у 2. пјеваљски ударни батаљон Пјеваљског НОП одреда. Формиране су још 3. и 4. чета које су ушле у састав 2. батаљона.

Послије тога, до 22. априла, на територији пјеваљског среза биле су само двије значајније борбе. Четници су 10. априла

извршили напад преко Илина Брда у правцу Коријена, али су их јединице 4. батаљона одбациле према Пљевљима.

Затим су, 15. априла ујутру, јаче италијанске снаге заједно с четницима извршиле напад правцем Готовуша — Бољанићи. На том правцу су се налазили 2. златарски и 2. пљеваљски батаљон, који су одмах ступили у борбу. Борба је вођена скоро читав дан. РГепријатељ је успио да потисне ова два батаљона, а пред ноћ је почео да се повлачи. Тада су оба батаљона прешла у противнапад, гонећи непријатеља до Жидовића и Југова.

Команда дивизије „Пустерија“ и српска и црногорска реакција у Пљевљима настојале су да створе јаче четничке снаге у пљеваљском срезу. Али у том покушају нијесу успјеле. Већину пљеваљских четника су чинили сељаци из непосредне околине Пљеваља, који су углавном силом мобилисани, застрашени злочинима које су вршили Италијани и четници. Међутим, било је и таквих који су добровољно ступили у четнике, као што су биле групе сељака који су побјегли у четнике из косаничке, пренђанске, матарушке и мељачке општине.

Али, у цјелини гледано, борбена вриједност пљеваљских четника је била врло слаба. Они нијесу били у стању да сами предузму ниједну озбиљнију акцију против партизана. Зато су увијек то радили заједно с Италијанима. Кад су год били нападнути од партизана, бјежали су у Пљевља под заштитом италијанског окупатора.

Рад на слободној територији Као што је напријед речено, НОБ је у пљеваљском срезу у почетку организовало 11 чланова КПЈ. Захваљујући њиховом правилном и преданом раду, организација КПЈ бројно је нарасла и постала снажан фактор и једина руководећа снага НОБ-а у срезу. Она је то постигла због тога што је, у конкретним условима, правилно спроводила политичку линију КПЈ и извршавала задатке које је постављао ЦК КПЈ. Партија је развијала свестрану политичку активност на терену, мобилишући народ у НОБ и револуцију. Најважнији је био рад партијске организације с омладином, рад на стварању нове револуционарне власти — народноослободилачких одбора (НОО) и рад са женама.

Она је свој утицај у народу остваривала непосредним политичким радом, политичким зборовима и конференцијама, уз помоћ народноослободилачких одбора, организације СКОЈ-а и Савеза санџачке народне омладине.

Народноослободилачка борба у пљеваљском срезу развијала се у доста специфичним условима. На овој територији живе Срби, Црногорци и Муслимани. Економска и културна заосталост, подвојеност и нетрпељивост, стваране кроз вјекове на вјерској основи, нијесу се могле брзо превазићи. Посебна је тешкоћа била у томе што је муслиманска реакција имала јак утицај на

муслиманске масе и што их је, ради својих економских и других интереса, позивала у борбу против НОП-а.

Уочавајући такву ситуацију, партијска организација је улагала велике напоре да мобилише народ у борбу против окупатора и домаће издајничке реакције, без обзира на вјерску, националну и политичку припадност. С тим у вези, Мјесни комитет је 9. марта упутио проглас народу. У прогласу стоји да НОБ у Санџаку обухвата све шире масе народа да и не треба бити пасиван, јер окупатор убија, пали и пљачка и оне који сједе код куће, као што се то догодило онима у Врбици, Крушеву, Бушњама и Глисници. Обраћајући се Србима и Црногорцима, Мјесни комитет истиче да су они у великом броју ступили у НОБ и показали примјере јунаштва и самопријегора, али да треба још шире окупљати у редове НОБ и оне који још нијесу ступили. Мјесни комитет оштро осуђује Војислава Ненадића, Григорија Божовића, Нићифора Лисичића и друге издајнике и сараднике окупатора, који су радили на организацији четничких јединица, али он истовремено упозорава да, упоредо с оштром борбом против таквих, треба помоћи заведеним сељацима да се врате из четника док не буде касно. Исто тако, Мјесни комитет се обраћа Муслиманима и позива их у НОБ, истичући да им је то једини пут за опстанак. Он је упозоравао на покоље и друга звјерства која су четници у Босни вршили над муслиманским становништвом, и наглашавао да то треба да буде најбоља опомена Муслиманима, а и позив у борбу против окупатора, четника и других слугу окупатора, да заједно са Србима и Црногорцима ступају у партизане. Комитет је подвлачио да би враћање на старо стање значило за Муслимане физичко истребљење, да ће само са слободом коју ће донијети НОБ доћи срећан живот и Муслиманима и да се најбољи Муслимани већ налазе у партизанима.

Мјесни, општински и срески народноослободилачки одбори су одиграли велику улогу у развоју НОБ-а и пред народом положили испит као нова револуционарна власт. Задаци НОО били су многобројни. Они су били органи НОБ-а против окупатора и њихових слугу, али у исто вријеме и носиоци народне власти.

Полазећи од тога да је народ до тих дана био далеко од сваке власти и да је власт гледао као нешто туђе, Партија је чинила све да ту нову власт приближи народу, да је он схвати као своју. Политичка активност народа није се могла постићи путем декларација о народној власти, већ кроз свакодневни живот и учешће народа у рјешавању проблема који се у тако сложеним условима намећу. Једино се на тај начин народ могао увјерити да се заиста ради о новој власти у којој и он непосредно учествује.

Управо ради тога, Партија је настојала да се схвати да НОО не смију бити искључиво органи за материјално снабдијевање јединица, иако је и то био њихов веома важан задатак.

Партија и органи народне власти сматрали су да је прољетња сјетва најважнији задатак који је стајао тих дана пред њима, јер су били свјесни да ће бити веома тешка ситуација ако се не засије и посљедња њива. Без успјешне сјетве не би било жита а без жита не би се обезбиједила исхрана народа и бораца. А то би значило да се не би могла успјешно наставити борба против окупатора и домаћих издајника.

Требало је утврдити на који ће се начин обрађивати земља, како помоћи радном снагом и стоком оним сељацима који су у томе оскудијевали, како наћи потребну количину сјемена. Ова питања могла су се рјешавати само уз пуну подршку сељака. Та се подршка могла добити ако народни одбори буду разговарали са сељацима, саслушали и усвојили њихова мишљења и предлоге. „Народноослободилачки одбори“ — стоји у писму које је Обласни комитет КПЈ за Санџак 6. априла 1942. године упутио свим мјесним комитетима „не смију да наступе као нека бирократска установа која само издаје декрете којима се народ једнострано мора покоравати“.

Било је потребно да се изради правилник, али не без учешћа народа; да се нацрт правилника изнесе пред народ као предлог о коме он треба да се изјасни, да га прихвати или не прихвати. Ради тога су организоване конференције по селима. На њима је истицана потреба за обрађивањем и засијавањем земље. Изношени су предлози како то све да се учини. Сви општински одбори били су дужни да сваких 8 дана достављају извјештај о томе колико је земље поорано за протеклих 8 дана, колико још треба поорати, како се грађани одазивају наређењима појединих одбора да обрађују земљу онима који немају радну снагу или волова, колико је било случајева да је неко одбио да изврши наређење одбора итд.

Срески НОО је донио одлуку и о земљи која је дата на коришћење појединцима. Њиве и ливаде које су дате обрађивали су и плодове користили сами, јер су им оне биле дате на бесплатно коришћење. Уколико су таква лица сиромашна, и нису имала могућности да набаве сјеме, требало им је набавити путем добровољног или принудног зајма, како је то регулисано директивом Среског народноослободилачког одбора од 1. априла 1942. године. Општински народноослободилачки одбори имали су задатак да се нарочито залажу како би се сиромашним људима који су добили земљу помогло да набаве сјеме, добију радну снагу и запрежну стоку.

Народноослободилачки одбори су рјешавали и сва друга питања која су била на дневном реду.

Ради правилнијег односа између најамника с једне и послодаваца с друге стране, приступило се изради правилника којим су ти односи регулисани. Али, прије него је коначно донесен правилник, Срески НОО је 8. априла упутио писмо свим општинским одборима према коме је у року од 4 дана требало да поднесу конкретне предлоге како би то требало регулисати и како мјесне прилике то налажу. На основу свих тих предлога, Срески НОО је израдио правилник.

НОО-и су рјешавали низ других проблема, и то на врло успјешан начин.

Послије пропасти Краљевине Југославије поједини сељаци, користећи се безвлашћем, бесправно су присвајали земљиште које је било заједничко и ограђивали га као своје. То је изазвало негодовање код осталих сељака. Зато су ови тражили од народних одбора да предузму потребне мјере и да се то спријечи. Сагледавши тај проблем, Срески народноослободилачки одбор је 8. априла поставио задатак свим мјесним и општинским одборима да у року од 15 дана уклоне све ограде на незаконито присвојеном земљишту. Уклањањем ограде требало је свим сељацима објаснити нужност ових мјера у интересу правде и нормализовања односа међу људима. Уколико пак сељаци који су присвојили и оградили земљиште не буду вољни сами предати то земљиште одбори ће га одузети принудним путем, употребивши ако буде потребно, и оружану силу — сеоску стражу. Сваког оног који би се покушао супротставити, било ријечју или дјелом, одбор треба да упозори на дужност да поштује власт и правду а уколико и даље остане такав, требало је поступити према њему као према противнику завођења реда и поретка. При спровођењу ове одлуке, једино треба изузети ону земљу која је била у току прошле године под торовима, да би се то земљиште засијало, јер је добро за род жита. Међутим, то се није односило на оно земљиште под торовима које је било намијењено за ливаде.

Треба истаћи с колико се одговорности односио Срески народноослободилачки одбор према народној имовини. Из докумената из тог времена види се да је вођена таква политика да би се' могли и данас неки органи власти научити како треба чувати општенародну имовину.

Регулисане су и обавезе воденичара који су узимали ујам. Сви воденичари су имали обавезу да дају у народноослободи-

лачки фонд онај дио ујма, који није био нужан за његову исхрану.

Радећи на овакав начин, народноослободилачки одбори су све више постајали прави органи народне власти. Управо због тога што су одбори рјешавали питања од животног значаја за људе, они се нијесу ни могли заобићи, нити подцијенити. Народ их је прихватао као своје органе, и зато их је помагао и подржавао.

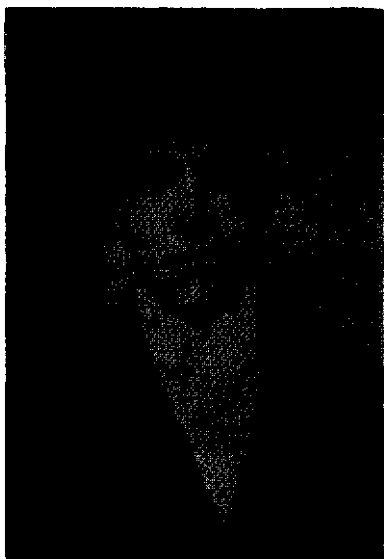
Народноослободилачки одбори су организовали трговину путем размјене робе, и то с разним дијеловима слободне територије. Када је ослобођена територија у источној Босни, у рејону Фоче, Горажда и Чајнича, заплијењена је велика количина ракије и дувана. Знатне количине стављене су на располагање Среском народном одбору. Пошто новац није имао никакву вриједност, то је Срески одбор организовао размјену дувана и ракије за жито. Док је у слободној продаји килограм дувана продаван за 15 до 20 кг жита, преко одбора се килограм дувана набављао за 8 кг жита.

Главну и највећу улогу у развоју НОБ-а имала је сеоска, средњошколска и студентска омладина. Почев од оних 11 чланова Партије, били су то млади људи, већина није имала више од 25 година. У ударним батаљонима Пјеваљског НОП одреда и антифашистичким организацијама на терену омладина је, као главна снага, била у огромној већини. Омладинци — комунисти најчешће су утицали на своје родитеље да учествују у НОБ-у.

У пјеваљском срезу је постојала организација Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ), а нешто касније и организација Савеза санџачке народне омладине, као шира омладинска организација. Први Мјесни комитет СКОЈ-а за срез пјеваљски формиран је у фебруару 1942. године. У његовом саставу су били: Радоје Контић, као секретар, и чланови: Богдан Гледовић, Видоје Контић, Вера Црвенчанин, Рада Миљковић и Душан Перуничкић. Од тада је у пренђанској, косаничкој, бобовској, мељачкој, хоћевинској и буковичкој општини рад с омладином био у потпуности организован, док у илинобрдској, матарушкој и бољанићкој општини, које су само дјелимично биле ослобођене, тај је рад био организован само на слободној територији. Тако, од укупно 1677 чланова народне омладине" која је била организована, 1312 су били чланови СКОЈ-а. У првој

иоловини 1942. године, до краја маја, одржано је 56 омладинских конференција којима су присуствовали 2090 омладинаца и омладинки.

Почетком априла одржан је у Косаници Срески омладински митинг коме је присуствовало око 1500 омладинаца с ослобођене територије и из партизанских јединица. Под паролом: „Све за фронт — све за побједу“, манифестовала се једнодушна спремност омладине да се, под руководством КПЈ, бори до коначне побједе. Митингу су присуствовали секретар Обласног комитета КПЈ за Санџак Рифат Бурџовић Тршо, секретар Мјесног комитета КПЈ за пјеваљски срез Комнен Церовић и политички комесар Пјеваљског НОП одреда Мишо Павићевић. На њему су, поред осталих, говорили секретар Обласног комитета СКОЈ-а за Санџак Данило Кнежевић и политички комесар 1. пјеваљског батаљона Мирко Пејатовић. На митингу је изабран Срески одбор Санџачке народне омладине.

Радоје Контић

Срески одбор Савеза санџачке омладине имао је 18 чланова а у 24 сеоска одбора био је укључен 131 омладинац. Исто тако је било организовано 18 актива са 132 омладинца. Такође су биле организоване и васпитне групе које су на састанцима прорађивале партијско-политичке материјале. Њих је било укупно 26, са 159 омладинаца.

Ради културно-просвјетног уздизања народа и мобилизације људи за НОБ организоване су културне групе.

Предузимане су мјере да се омладинска организација што боље учврсти, да се пружи помоћ среским и општинским одборима Савеза санџачке народне омладине ради успјешнијег рада. У том циљу су одржаване конференције одбора, прво општинске а затим среска.

Омладина је веома активно учествовала и у акцији сјетве. Омладинке су својим радом дале велики материјални прилог за

Борац Олга Јовић

партизанске Јединице. На прелима, а и без њих, плеле су чарапе, рукавице, цемпере и **шалове** и као своје поклоне упућивале борцима на фронт. Многе дјевојке стасале за удају нијесу жалиле ни своје рухо које су годинама спремале као дарове за сватове. Слобода им је била дража од свега и свака жртва за њу била им је драга.

Учешће жена било је такође веома значајно, поготово кад се има у виду дотадашњи положај жена пјеваљског среза, као и њихова културна и политичка заосталост. Ипак, све се то превазилазило, јер је и код њих љубав за слободом била изнад свега. Оне су спремале храну за партизанске јединице и органи-

зовале прела на којима су, слушајући предавања о циљевима НОБ-а, плеле цемпере, рукавице, чарапе и шалове за борце на фронту. Сваким даном све више су се укључивале у велику ослободилачку борбу, свјесне жртава које су морале дати.

У првој половини 1942. године сједиште Штаба пјеваљског НОП одреда и Среског НОО-а је било у Косаници, Мјесног комитета КПЈ и Мјесног комитета СКОЈ-а за пјеваљски срез у Глибаћима, Обласног комитета КПЈ и Обласног комитета СКОЈ-а за Санџак у Маочу, а Главног штаба НОП одреда за Санџак на Ковачу, па у Маочу.

**Трећа непријатељска
офанзива на
слободну територију**

Четничке снаге заједно с италијанским снагама и муслиманском квислиншком милицијом, успјеле су да почетком фебруара 1942. године освоје слободну партизанску територију између Лима и Увца. Послије тога 1. и 2. златарски (нововарошки) ударни батаљон водили су борбе на територији између Лима и Таре.

Снажан развитак народноослободилачке борбе у Југославији у првој половини 1942. године приморао је њемачке и италијанске окупаторе, да заједно с квислинзима, предузму велике операције у циљу уништења партизанских снага. На конферен-

цији у Опатији, одржаној 2. и 3. марта, прбдставници оружаних снага Њемачке, Италије и Независне Државе Хрватске одлучили су да операције почну 15. априла, и то прво у источној Босни, а затим, пошто се тамо униште партизани, њемачке и усташко-домобранске снаге пребацити у западну Босну. У исто вријеме требало је уништити партизане у Банији и на Кордуну. Иако на томе састанку није било говора о операцијама окупаторских и квислиншких снага у Црној Гори, Херцеговини и Санџаку, оне су ипак почеле скоро истовремено с операцијом у источној Босни.

У то су вријеме под командом Штаба Пљеваљског НОП одреда били: 1, 2, 3. и 4. пљеваљски ударни батаљон, Косачичка и Потпећка партизанска територијална чета и Пренђански територијални партизански батаљон.

Јединице италијанске дивизије „Пустерија“ кренуле су у напад 22. априла од Пљеваља, преко Чајничка, ка Горажду и од Вишеграда, преко Рогатице. На правцу Пљевља — Чајнице, на читавом фронту између Ћехотине и планине Чемерна, наступало је око 4.000 Италијана заједно са четницима и муслиманском милицијом из Пљеваља.

Пред овако јаким непријатељским снагама налазила су се три ударна партизанска батаљона: 1. и 2. златарски и 2. батаљон Пљеваљског одреда. Борбу су одмах прихватили 2. пљеваљски и 2. златарски батаљон, који су се налазили у Крћама и Дабовини, док је 1. златарски батаљон ступио у борбу тек послјје подне, јер се налазио у Заборку и на Метаљци. Ови батаљони су били ускоро потиснути, јер нијесу могли одољети толико надмоћнијем непријатељу. Највећа је тешкоћа била у томе што су ове јединице прије тога водиле одбрамбене борбе и истрошиле ионако мале количине муниције, тако да је на једног борца остало у просјеку око 20 метака. Главни штаб за Санџак, увиђајући да се тако јакe непријатељске снаге неће моћи задржати, наредио је да се оба батаљона, уз мањи отпор, повлаче према планини Ковачу. То је било потпуно разумљиво, јер би, у противном, јединице биле изложене тешким губицима, а исход би на крају опет био исти. Послије подне 2. златарски и 2. пљеваљски батаљон су се повукли на пл. Ковач, гдје је стигао и 1. златарски батаљон, који је кренуо с Метаљке одмах пошто је добио наређење.

Чим је отпочео напад, Главни штаб за Санџак је наредио Штабу Пљеваљског одреда да његов 1. и 3. батаљон нападају позадину непријатељских снага. Ноћу 22/23. априла напад је у правцу Граца извршио само 3. батаљон, али значајнијих резултата није било, јер су и ту биле јаке непријатељске снаге.

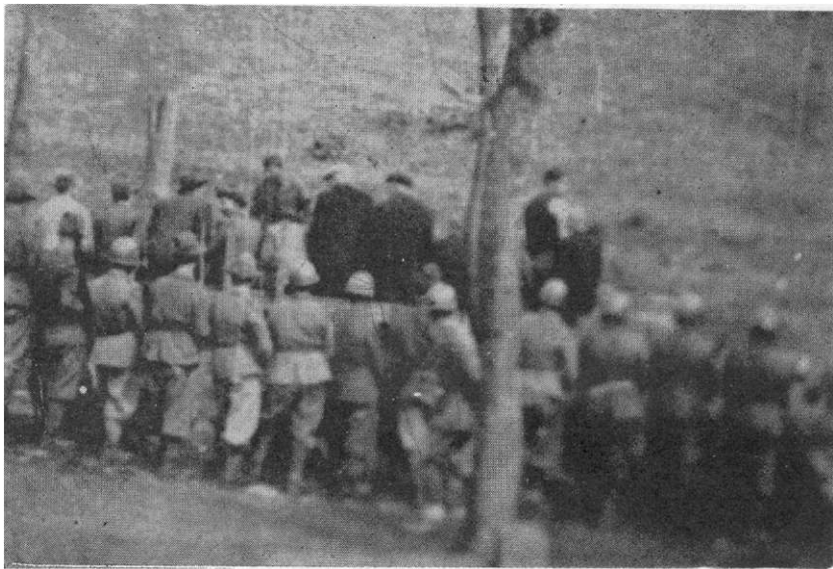
Италијанске снаге су се ноћу 22/23. априла задржале на просторији Бољанићи, Ковач. Њих су обезбјеђивали четници и муслиманска милиција. Очекујући да непријатељ у току идућег дана продужи напад у правцу Чајнича, Главни штаб за Санџак је прегруписао јединице. Други батаљон Пљеваљског одреда се налазио у Потковачу, 1. златарски батаљон код Пољане, а 2. златарски између Поблаћа и Метаљке. У току ноћи Италијани су од Пљеваља привукли нове снаге, па су 23. априла ујутру извршили јак напад. Уз снажну подршку артиљерије и тенкова, они су партизанске снаге одбацили с комуникације и продужили наступање у правцу Чајнича, гдје су стигли истог дана око 16 часова.

Први и 4. батаљон Пљеваљског одреда налазили су се на линији Градац — Косаница са задатком да спријече продор непријатеља на том правцу и да чисте терен од четника, а Косаничка и Потпећка територијална чета у Косаници и Потпећу под непосредном командом Штаба одреда.

Послије заузимања Чајнича италијанске снаге су продужиле наступање према Горажду. У Чајничу и на Бољанићима остављене су јаче италијанске снаге, а на Метаљци се налазила пљеваљска муслиманска квислиншка милиција под командом Хамдије Кријешторца.

Упоредо с овим, четничка Врховна команда је припремала напад на слободну територију у Санџаку, координирано с дејствима четничких снага које су нападале на слободну територију у Црној Гори. Према њеном наређењу, Пожешки четнички одред из Србије под командом мајора Милоша Глишића, нововарошки четници Вука Калајитовића, пријепољски четници Николе Кијановића и дио пљеваљских четника капетана Николе Бојовића — сви под командом поменутог мајора Глишића — имали су задатак да наступају правцем Пријепоље — Камена гора — Коврен и да се западно од Шаховића споје с четницима Павла Ђуришића, па да заједнички наставе напад кроз Санџак. Сагласан с тим, италијански гувернер Црне Горе генерал Пир[^]

цио Бироли је дао одобрење да четничке снаге под командом мајора Глишића пређу Лим.

***Стријељање од италијанског окупатора на Сењаку у Пљевљима
4. маја 1942. године***

Четвртог маја јаке четничке снаге, под командом капетана Павла Ђуришића, напале су од Колашина, долином Таре, у правцу Мојковца. У току дана четници су заузели Мојковац. Да би се уништиле партизанске снаге на том простору, Ђуришић је тражио да се убрза напад четничких снага под командом мајора Глишића правцем Камена Гора — Коврен.

Увиђајући да су четници ангажовали јаке снаге долином Таре, Штаб Бјелопољског одреда је тражио од Главног штаба за Санџак да одмах упути два батаљона Пљеваљског одреда, који би нападали преко Крупица.

Обавијештен о ситуацији у бјелопољском срезу, Главни штаб за Санџак је упутио према Мојковцу Милешевски батаљон, а 4. батаљон Пљеваљског одреда је прикупљен у рејон Крупица, као резерва. Пошто су у бјелопољски срез упућени Милешевски и 4. пљеваљски батаљон, 1. пљеваљски батаљон „Први децембар“, који је био на путу према Ковачу, враћен је јужно од Пљеваља, јер је правац Пљевља — Ђурђевића Тара био отворен.

Садејство србијанских и санџачких четника под командом Глишића и црногорских четничких снага Павла Ђуришића није остварено. Црногорски четници су били потучени у рејону Мојковца прије него је отпочело дејство четничких снага мајора Глишића. Напад партизанских снага на Колашин је извршен 16. маја, како је заповијешћу било предвиђено. Међутим, тај напад се завршио без успјеха, јер јединице које су учествовале у њему, исцрпљене глађу и вишемјесечним борбама и покретима, с малим количинама муниције, нијесу биле способне за такав задатак.

Деветнаестог маја отпочео је напад јаким четничких снага од Колашина, долином Таре, према Мојковцу. Истог дана стигли су четници до Мојковца и заузели Боровњачки крш и мост на Тари, а ноћу 19/20. маја црногорске партизанске јединице су се повукле на источне падине Сињајевине.

Први и 4. батаљон Пљеваљског НОП одреда су учествовали у борбама код Мојковца против четника Павла Ђуришића. У овим борбама је погинуо у селу Жарима и Алекса Јовићевић, замјеник команданта 1. пљеваљског ударног батаљона „1. децембар“.

Шеснаестог маја у 6 часова отпочео је општи напад четничких снага под командом мајора Глишића. Прва је ступила у борбу група под командом капетана Николе Бојовића и Николе Ј'ИЈановића. Она је 16. маја напала положаје 2. златарског батаљона на Каменој гори, из два правца: од Јабуге и од Отиловића, преко Обарди. Други златарски батаљон, дајући мањи отпор, повукао се на положаје између Камене горе и Козице. Чим је био обавијештен о овом нападу, Главни штаб за Санџак је одлучио да непријатеља на том правцу разбије, па је 4. батаљону Пљеваљског одреда, који се враћао од Мојковца, наредио да одмах крене у правцу Камене горе. Примивши наређење у Крупицама, 4. батаљон је одмах продужио према Каменој гори, гдје се повезао с 2. златарским батаљоном.

Седмнаестог маја, ујутру, 2. златарски и 4. пљеваљски батаљон извршили су напад. Послије оштре борбе, која је трајала неколико часова, батаљони су извршили снажан јуриш и разбили непријатеља. Претрпјевши знатне губитке, четници су се у нeredу повукли у Пријепоље.

Иако је мајор Глишић придавао ванредно велики значај правцу Камена гора — Коврен, јер би снаге које су тим правцем наступале одиграле скоро одлучујућу улогу, група Бојовић — Кијановић споро се прикупљала, а још спорије наступала. Пораз који су четници ове групе претрпјели 17. маја врло тешко се одразио на њихов морал. Мајор Глишић је 20. маја наредио Николи Бојовићу и Николи Кијановићу да одмах крену напријед, запријетивши им да ће бити стријељани ако у току тога дана не изврше постављени задатак. Двадесет првог маја

група Бојовић — Кијановић, ојачана дијеловима Пожешког четничког одреда извршила је напад правцем Јабука — Камена гора и ове у току истог дана заузела. Други златарски батаљон се повлачио у правцу Коврена.

Да би се спријечио продор четничких снага на правцу Камена гора — Коврен и даље, ка Тари, односно у позадину партизанских снага које су држале фронт од Бурења до Граба, Главни штаб за Санџак је упутио тамо још и 1. златарски батаљон и 2. и 4. батаљон Пљеваљског одреда, да разбију ове четничке снаге. На Марену је 22. маја дошло до изванредно драматичне и оштре борбе у којој су учествовали 1. и 2. златарски и 2. пљеваљски батаљон. Четврти батаљон Пљеваљског одреда није учествовао у овој борби, јер је код њега наступила криза, и он се кроз неколико дана рапоао. Али ни ова три батаљона нијесу ступила у борбу једноремено. Ипак, непријатељ је и овога пута био разбијен, па се повукао преко Камене горе ка Пријепољу. У овој борби 2. пљеваљски батаљон је претрпио тешке губитке. Погинуло му је пет бораца и старјешина међу којима и Манојло Обренић.

Упркос огромној надмоћности у људству и техници, четници, ни у Санџаку ни у долини Таре, нијесу могли ријешити борбу у своју корист. Иако исцрпљене глађу и скоро свакодневним борбама и покретима, партизанске јединице су давале снажан отпор. Највећа предност непријатеља била је у наоружању и муницији: док су партизанске јединице имале просјечно по 10 до 15 метака на борца, четници су добијали од Италијана неограничене количине муниције и оружје.

Кад је било јасно да четници, и поред обилате материјалне помоћи коју су добијали од италијанског окупатора, неће моћи сами разбити партизанске снаге, капетан Павле Ђуришић је тражио од Италијана да они непосредно учествују у борбама и да италијанске снаге дејствују од Требиња, Фоче и Пљеваља, а од Никшића су већ наступале према Шавнику, и на тај начин заједно с четницима окруже и униште партизанске снаге на територији Херцеговине, Црне Горе и Санџака.

ФОРМИРАЊЕ 3. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

V

Док су се главне партизанске снаге Црне Горе налазиле на сињајевинском сектору, јаке италијанске снаге продрле су од Никшића према Шавнику. Зато је било нецјелисходно и даље држати снаге према Колашину, па је наређено повлачење са Сињајевине. У таквој ситуацији било је исто тако нецјелисходно држати фронт у Санџаку кад непријатељ наступа преко Сињајевине ка Шавнику и Жабљаку. Сем тога, сваког тренутка се

очекивао напад јаких италијанских снага од Пјеваља према Косаници, што је кроз неколико дана заиста и услиједило.

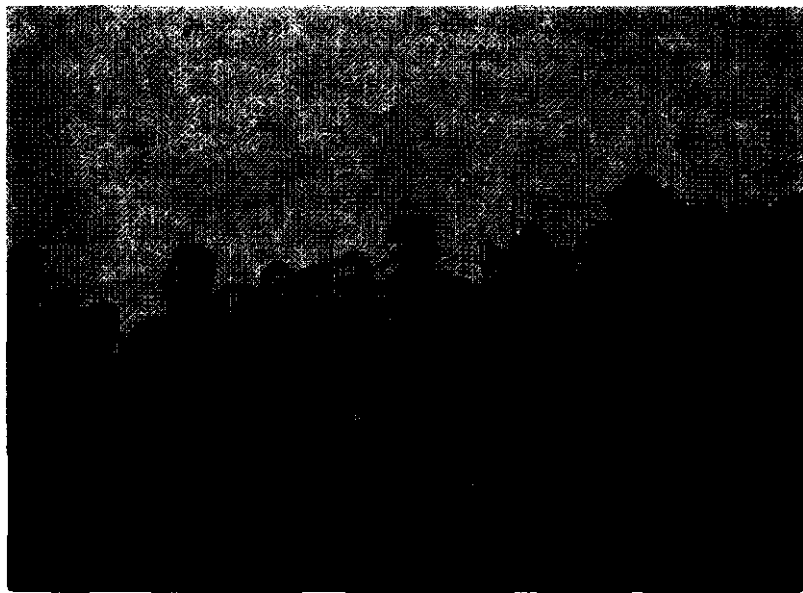
Савјетовању које је одржано 21. маја на Црном језеру, код Жабљака, а којим је руководио Јосип Броз Тито, присуствовали су Велимир Јакић, командант Пјеваљског НОП одреда, и Воја Лековић, члан Обласног комитета КПЈ за Санцак. На савјетовању је закључено да партизански одреди с територије Херцеговине, Црне Горе и Санцака, уколико буду присиљени да напусте дотадашњу слободну територију, крену у правцу Босне. Тито је том приликом дао Обласном комитету КПЈ и Главном штабу за Санцак директиву да сами одлуче да ли ће партизанске снаге напуштати Санцак или ће остати тамо да наставе борбу, без обзира на партизанске снаге у Црној Гори, Херцеговини и источној Босни, разумије се, водећи рачуна о основном задатку да се сачува жива сила као цјелина.

2. пјеваљски батаљон 3. пролетерске бригаде у Босанској Крајини у јесен 1942. године

У Маочу је 23. маја одржан састанак Обласног комитета КПЈ и Главног штаба за Санцак, на коме је требало донијети одлуку у вези са горе поменутом директивом. Командант Главног штаба Владимир Кнежевић Волођа изложио је ситуацију на територији Херцеговине, Црне Горе и Санцака и дао пцедлог да се напусти Санцак и да санџачке партизанске снаге дејствују с осталим снагама.

Тако је једногласно донијета одлука да се одмах све партизанске јединице повуку у правцу Косанице, наслањајући се на Тару и одржавајући везу с црногорским партизанским снагама на њеној лијевој страни. Санџак, међутим, није требало напустити све док је то било могуће, држећи се при том планинских масива Краљеве горе и Љубишње, с тим да се у рејону Узлупа осигура прелазак на лијеву страну Таре. Сем тога, на овом састанку је одлучено да се из два златарска батаљона изабере 50 бораца који би, као цјелина, прешли на десну страну Лима и, с ослонцем на планину Златар, радили политички и изводили војничке акције. Од осталог људства из оба златарска батаљона је формиран један златарски батаљон. Такође је одлучено да се у бјелопољском, пљеваљском и милешевском срезу оставе среска руководства и један број комуниста који ће политички радити на терену и водити оружане акције против непријатеља. Остављен је и Обласни комитет КПЈ за Санџак.

**5. пљеваљски батаљон 3. пролетерске бригаде у Босанској Крајини
јануара 1943. године**

На основу ових закључака Главни штаб је наредио да још у току ноћи 23/24. маја отпочне повлачење свих снага с бјелопољској сектора. Да оваква одлука није правовремено донијета, положај партизанских снага у Санџаку био би врло тежак. Павле Ђуришић је 24. маја упутио јаче снаге на лијеву обалу Таре да онемогуће повлачење партизанских снага Санџака на лијеву страну Таре, с тим да се сви мостови поруше. Група Бојовић —

— Кијановић, односно, касније, група капетана Игњатовића имала је задатак да наступа правцем Бродарево — Коврен — Крупице — Пренђане — Тара. Али та акција је заkasнила, јер су се до 25. маја навече све партизанске јединице повукле на просторију Косаница — Глибаћи. Док су од Бијелог Поља и Мојковца наступале јаке четничке снаге, 25. маја су отпочели напади италијанских снага од Пјеваља. С Италијанима су ишли и пјеваљски четници, који су до тада били у самом граду или његовој непосредној околини. Италијани и четници су палили и пљачкали партизанске куће. Због сталних напада јаким непријатељских снага, Главни штаб за Санџак је све више оријентисао своје снаге према доњем току Таре, настојећи да се што тјешње повеже с јединицама које су се налазиле западно од Дурмитора. До 1. јуна све партизанске јединице из Санџака стигле су на простор Мештровац — Челебићи — Вјерновићи. На овом простору се прикупило око 1000 бораца из Санџака.

У таквој ситуацији врховни командант НОП и ДВЈ друг Тито је 31. маја 1942. године одлучио да од санџачких ударних батаљона створи једну пролетерску ударну бригаду. На основу ове Титове одлуке, Врховни штаб НОВ и ДВЈ је 4. јуна издао наређење Главном штабу за Санџак да од бораца из Санџака одмах формира 3. пролетерску бригаду. У току идућег дана на просторији Шћепан Поље — Узлуп, је формирана 3. пролетерска (санџачка) народноослободилачка ударна бригада. Тако је НОВЈ, поред 1. и 2. пролетерске бригаде, добила из Санџака и 3. пролетерску бригаду. У њен састав је ушло пет батаљона од којих су била два из пјеваљског среза, јачине око 350 прекаљених

бораца. То су били 1. пјеваљски ударни батаљон „Први децембар“, као 2. батаљон Бригаде, и 2. пјеваљски ударни батаљон, као 5. батаљон Бригаде. Од чланова КПЈ из пјеваљског среза су постављени: за команданта 3. пролетерске бригаде Владимир Кнежевић Волођа, за политичког комесара Велимир Јакић, за замјеника команданта Миле Перуничих; за команданта 2. батаљона ЈБубомир Меденица, за политичког комесара Мирко Пејатовић, за замјеника политичког комесара Мишо Павићевић; за команданта 5. батаљона Велимир Кнежевић, за политичког комесара Данило Јауковић, за замјеника политичког комесара Владимир Дамјановић, за замјеника команданта Будимир Миљевић; за команданта 3. батаљона Жарко Видовић.

Овим је завршен изванредно значајан период народноослободилачке борбе у пјеваљском срезу. У наредном периоду, нарочито од јесени 1943. године, НОБ у пјеваљском срезу је добила веома снажан полет. Међутим, период од једанаест мјесеци народноослободилачке борбе, тј. од јула 1941. па до јуна 1942. године, период је у коме су савладане основне тешкоће, освојене главне позиције и ударени чврсти темељи НОБ-а, које никаква сила није више могла уништити, и на којима је било много лакше водити борбу за даље тековине НОБ-а.

Партијска организација је, и поред извјесних грешака, успјешно покренула и објединила све патриотске и револуционарне снаге народа да се под руководством КПЈ боре против окупатора и домаћих издајника. Она је водила правилну политику и према припадницима грађанских странака који су иначе били познати као честити патриоти и борци за слободу, а то су: Миле Перуничих, Маринко Голубовић, Душан Ивовић, Бошко Остојић, Милко Старчевић, Симо Деспотовић, Јосо Мирковић, Ристан Павловић, Павле Ћерковић и други. Они су дали значајан допринос НОР-у, јер су својим учешћем, угледом и утицајем у народу допринијели његовом опредјељењу и учешћу у НОБ-у.

На првом засиједању Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије у Бихаћу за чланове АВНОЈ-а из пјеваљског среза изабрани су: Ристан Павловић, Јосо Мирковић и Душан Ивовић. Миле Перуничих је изабран за члана Извршног одбора АВНОЈ-а.

Ристан Павловић

Јосиф Мрковић

СИТУАЦИЈА У СРЕЗУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 1942. И ПОЧЕТКОМ 1943. ГОДИНЕ

Активност НОП-а Послије одласка 3. пролетерске бригаде за Босну, према директиви ЦК КПЈ, на окупираној територији пљеваљског, бјелопољског, милешевског и нововарошког среза остали су среска партијска руководства и мањи број чланова КПЈ и непартијаца да формирају мање војничке одреде, гериле, и наставе борбу против непријатеља. Тако су од чланова Обласног комитета КПЈ остављени Рафаел Батино, Мишо Цветковић за политичког секретара и за чланове Данило Кнежевић и Момир Бошковић, који је на том састанку од 23. маја кооптиран у Обласни комитет. Нешто касније примљен је и Душан Томашевић Ћирко. За пљеваљски срез је одређено да остану Комнен Церовић за секретара комитета и за чланове Ђорђије Перуничих и Милорад Зорић, а касније је кооптиран и Видоје Контић као секретар Среског комитета СКОЈ-а. На састанку Обласног комитета од 23. маја такође је одлучено да на терену среза пљеваљског остану чланови дотадашњих партијских ћелија у пренђанској, косаничкој, бобовској, матарушкој, мељачкој и буковичкој општини. Сем ових чланова КПЈ који су остављени одлуком партијског руководства, неки су враћени са Шћепан-Поља, док су појединци из 4. батаљона остали пошто се овај батаљон крајем маја распао.

Пред партијску организацију пљеваљског среза постављени су основни задаци који су, према оцјени Среског комитета

најбоље одговарали у новонасталој ситуацији. Као први задатак било је сређивање партијске организације и прилагођавање новим условима. На основу још раније директиве Обласног комитета Партије, а у духу нових услова, неке партијске организације морале су прећи у илегалност. При томе се водило рачуна да у тој организацији буду људи који нијесу компромитовани као борци, а с друге стране да се ово легализовање не схвати као служење окупатору и четницима, или пасивност. Други задатак је био: што више развити политичку активност на терену, и одржавати везу са народом, ради јачања борбеног расположења народа и вјере у побједу НОБ-а. Трећи задатак је био: изводити оружане акције у првом реду ради ликвидације најистакнутијих петоколонаша и четничких команданата, а затим, уколико буде услова, ићи ка стварању војних јединица и њиховом учвршћивању.

Послије повлачења партизанских снага, четници су уз пуну подршку и материјално обезбјеђење окупатора, предузели све мјере да би учврстили своју власт и постигли одређен престиж код народа. Већ крајем маја командант италијанске дивизије „Пустерија“ генерал Ђовани Еспозито приступио је стварању Националног комитета за пјеваљски срез, у који су ушли најистакнутији представници српске, црногорске и муслиманске реакције. Тако је 27. маја одржан први састанак Националног комитета, који су сачињавали: Павле Ђуровић, срески начелник, Дервиш Шећеркадић, апелациони судија, Војислав Ненадић, бивши посланик и предсједник среске четничке организације, Сафет-бег Мушовић, трговац, Богољуб Ирић, жандармеријски наредник и четнички командант, Авдо Караметовић, предсједник Вакуфа, Григорије Божовић, књижевник, и Ахмед Чаушевић, трговац. На састанку је био присутан генерал Еспозито у пратњи цивилног делегата Сорелија. Тада је генерал Еспозито одржао дужи говор у коме је Националном комитету поставио задатке да што прије организује квислиншку власт по општинама и селима, а све у циљу коначне ликвидације народноослободилачке борбе. Национални комитет као и сви други органи квислиншке власти били су дужни да обезбиједу пуну и свестрану сарадњу с италијанским војним властима. Генерала Еспозита поздравио је у име Националног комитета Војислав Ненадић, који му се захвалио и одао признање због тобожњег „спасавања“ Цјеваља 1. децембра 1941, као и на дозволи и помоћи за стварање оружаных четничких формација. Ненадић је обећао да ће и овај квислиншки одбор „уложити сав труд, савјест и свучаст, да би се средиле прилике и да се комунистичкој опасности коначно стане на пут“. Идућег дана Национални комитет се конституисао. За предсједника је изабран Павле Ђуровић, за потпредсједника Дервиш Шећеркадић, за секретара Григорије Божовић. Да би комитет могао да ради, изабрао је и по-

моћно особље. Већ почетком јуна „Национални комитет“, каже се у „Пљеваљском вјеснику“, „у сагласности са италијанским војним властима приступио је успостављању општина“. Све општине су остале у ранијим општинским границама. „Национални комитет у сарадњи са италијанским властима вршио је постављења по својем најбољем увиђању“. Да би се све мјере спроводиле у живот, при општинским управама, а и по селима, организоване су оружане страже. До 22. јуна постављени су предсједници општина у свим општинама, изузев у међачкој. Сви они предано су извршавали наређења окупаторских и квислиншких власти и вјерно им служили. Упоредо с успостављањем квислиншке власти, стварали су пропагандну службу, која је била добро организована, а којом су жељели да што прије компромитују партизане у очима народа. Најчешћа њихова парола је била: „Ето вам слободе коју су вам партизани донијели. Остали сте без игде ичега, па чак и без крова над главом“.

Међутим, то им није доносило неког значајнијег успјеха. Захваљујући правилном раду партијске организације у протеклом периоду и патриотском расположењу народа није било ни једног политичког питања на које би се могло указати као на веће политичке грешке комуниста, С друге стране, народу није било тешко да утврди ко је кривац што је остао без имовине и крова над главом. Он је био очевидац, кад су му заједно с италијанским окупатором четници и муслиманска милиција пљачкали имовину и палили куће.

Један број људи који је био у партизанским јединицама или је на други начин активно учествовао у борби, на почетку се крио око кућа, надајући се да ће се можда пролетерске јединице ускоро повратити. Други су, опет, чекали развој догађаја, па да се према томе и равнају. Међутим, и једни и други су почели да се враћају кућама и пријављују четничким властима, а поједини су им се одмах ставили на располагање и примили окупаторско оружје.

Четничке вође су предузеле све потребне мјере да се онемогући сваки даљи рад комуниста, односно партизана који су остали на терену. Прије свега су покушали да их изолују од народа, да им онемогуће везу и са својим и партизанским породицама а упоредо с тим, путем засједа и потјера, да их хватају и убијају. При остваривању овог циља ишло им је на руку и

то што се партизани који су остали на терену на почетку нијесу крили, па су четници тачно знали ко је све од партизана остао на терену.

***Партизани из Херцеговине и пљеваљског среза стријељани
у Невесињу јула 1942. године***

Група партизана која је остала у Мељаку брзо се окупила. За успостављања везе са групом партизана у Бобову одређени су Комнен Церовић, Душан Јеловац и Илија Зечевић. На путу преко Ограда, 17. јуна, напали су их четници. Зечевић и Церовић пробили су се, док је Душан Јеловац заробљен. Пошто је овом акцијом руководио Милутин Јеловац, Душана су одвели у Мељак и пустили. Пошто је пуштен повезао се с мељачком партизанском групом, али је добио задатак да остане код куће а од њих ће добијати задатке.

Комнен Церовић је успио да стигне до пренђанске групе, док се Илија Зечевић повратио својој групи и лијечио од задобијене ране. Неколико дана касније мељачка група се повезала с пренђанском групом.

Партијска организација ускоро се средила. Сем чланова Партије који су остављени, било је и оних који су остали и из других разлога. Од комуниста који нијесу били компромитовани и који су могли да се легализују формиране су легалне партијске организације, док су од оних који се нијесу могли легализовати формиране илегалне организације КПЈ.

Пошто је тежиште било на идеолошко-политичком раду, на иницијативу политичког секретара Обласног комитета Партије, Срески комитет је организовао политички курс у планини Љубишњи, на мјесту званом Вучји клек. Ово је била озбиљна грешка која је имала тешких посљедица. Очито, секретар Обласног комитета, иако је био комуниста ријетких квалитета, није се снашао у новим условима. Дугогодишњи живот на робији оставио је трагове његовом методу рада. Да би невоља била већа, ова група се исувише комотно понашала: направила је логор у коме је положила ватру и спремала храну. Све је то било надомак четника, а чобани из четничких породица знали су тачно гдје се налази партизански логор. Ускоро су четници организовали напад прикупивши своје јединице из Бобова, Мељака, Хоћевине и Челебића. Кад су, од Вукомана Ивановића сазнали о четничким припремама за напад, партизани су 11. јула одржали састанак да би донијели одлуку какве мјере треба да предузму. Иако су били увјерени да ће четници извршити напад, већина их је сматрала да их неће моћи пронаћи с обзиром на то да је планина Љубишња покривена огромном шумом, па је закључено да остану на истом мјесту. Одлучивши да остану на Вучјем клеку, извршили су неке припреме за борбу уколико буду нападнути. Постављена је стража, које до тада није било. У току ноћи обезбиједили су се водом, а и скувана је храна, тако да се идущег дана не би нико кретао ван логора. Ујутру су примијетили колоне четника које су се кретале оближњим стазама. Кад им је било јасно да се четници налазе у непосредној близини, одржали су кратак састанак на коме је требало донијети одлуку шта да се ради. Међутим, због непокретљивости Рафаела Батина и Илије Зечевића, коме се рана још није зацјелила, донијели су одлуку да остану и организују одбрану. Распоредили су се на ивици шуме око пољане Вучји клек, гдје им је био логор. Уочивши да четници врше опкољавање, партизани су донијели одлуку да се пробијају, док би Батино, Никодија Петровић, Велимир Кажић и Илија Зечевић, као теже покретљиви, остали прикривени. Остали су извршили пробој и успјели да се пробију, изузев Марице Радовић, коју су четници ухватили, па су је истог дана пустили. Мада их четници нијесу били открили, Батино и Кажић су покушали да траже боље склониште, али су при кретању опажени. Они су давали отпор до посљедњег метка. Кад је Батино одшараф-

љивао бомбу, један четник га је ухватио с леђа. Одмах затим ухватили су и Кажиха, и оба повели за Мељак, а затим предали италијанској команди у Пљевљима. Неко вријеме провели су у затвору, а затим су оба стријељана. Како у затвору тако и за вријеме стријељања држали су се веома храбро, пркосећи окупатору. Партизани из пренђанске групе продужили су одмах на свој терен, а Видоје Контић се склонио у селу Тикави. Остали из мељачке групе навече су се прикупили.

Ова четничка акција негативно се одразила на један број партизана. Неки, који су се још одраније почели колебати, враћали су се сада кући, а неки су за одлазак кући тражили сагласност Среског комитета Партије, наводећи да ће тако најбоље користити НОБ-у. Срески комитет је тактизирао, па је давао сагласност иако није било потребно да се ови враћају кућама. Комитету је било јасно да ће се ти партизани у сваком случају предати, па ако им се не би дала сагласност, они би сами отишли и прекинули сваку везу с Партијом и за њу били потпуно изгубљени људи. Овако, били су на вези, давани су им извјесни задаци и на један број њих се бар донекле могло рачунати. Међутим, неколико чланова КПЈ било је искључено из Партије због слабог држања, због неактивности и неизвршавања задатака. Послије тога на терену је остало укупно 19 партизана, од којих 17 чланова Партије.

Послије рашчишћавања и сређивања стања у партијској организацији, веза између партизанских група и Среског комитета била је стална и чврста. Међутим, политички рад с народом није у таквим условима могао имати масовнији карактер, већ појединачно повезивање комуниста с људима, који су били пријатељи НОБ-а. Овакав начин рада дао је добре резултате. Тако су и даље остали под утицајем комуниста готово сви они људи који су се још раније определијелили за НОБ.

Због таквог рада, као и због правилне политике комуниста прије повлачења партизанских снага за Босну четници су углавном били политички дискредитовани као слуге окупатора. У разним акцијама против партизана, они су силом вршили мобилизацију. Међутим, ниједна таква акција није имала подршку народа. Иако су јавно стријељали истакнуте сараднике НОП-а као Симеуна Минића из Косанице, а десетине других хапсили, предавали окупатору, тукли и понижавали, као Ратка Кривца

и Милорада Марковића из Мељака, они нијесу могли учврстити своју власт.

**Заклани од четника Драже Михаиловића априла 1943. године
На слици: Спасоје Кнежевић, Момчило и Видак Вуковић**

Раније створена чврста и широка база НОБ-а, задржала се у великој мјери и касније, што је омогућило да се обезбједи опстанак комуниста, да се настави њихов политички рад иако су услови били тешки.

Ради што потпунијег давања перспективе народу и ради упознавања с међународном ситуацијом, као и ситуацијом у земљи, умножен је говор који је друг Тито 17. јула 1942. одржао пред 4. пролетерском црногорском бригадом. Такође су повремено издаване и вијести.

У овом периоду Срески комитет је одржавао контакт с угледнијим и патриотски расположеним Србима, Црногорцима и Муслиманима у Пљевљима: Џемаил Селмановић Адо, члан КПЈ. ишао је из града на састанак с Данилом Кнежевићем и Комненом Церовићем, који је одржан 1. фебруара 1943. године на Илином Брду.

Крајем јула 1942. године Срески комитет донио је одлуку • о формирању Среског комитета СКОЈ-а. Секретар овог комитета је био Видоје Контић а чланови: Милован Голубовић, ЈБубомир Остојић, Вукота Ивановић и Анто Голубовић. У том периоду рад омладинске организације био је успјешан. У пренђанској, косачничкој, бобовској, мељачкој и хоћевинској општини одржали су се активи СКОЈ-а, који су имали око 50 чланова. То је била велика снага на коју се Партија ослањала и преко које је спроводила своје одлуке. У току зиме политички рад у народу био је ослабио. Срески комитет Партије био је раздвојен, па се није састајао од 7. новембра 1942. до средине марта 1943. године. Веза између раздвојених група које су биле стално на једном мјесту била је такође слаба.

**Четнички погром
над муслиманским
становништвом**

Као награду за учешће у борби против НОВЈ, италијанске команде на територији Црне Горе и Санџака дале су четницима одријешене руке у погледу муслиманског становништва у селима на тој територији. На тај начин, четничкој команди пружила се могућност да оствари своју злочиначку политику и изврши покољ невиног муслиманског становништва. За овај крвави подухват четници из пљеваљског среза нијесу имали довољно снага. Главне четничке снаге које су учествовале у овом покољу биле су из дурмиторског среза, а пљеваљски четници су били њихова помоћна снага. Покрет четничких јединица отпочео је 1. фебруара. Напад на муслиманска села трајао је од 4. до 7. фебруара 1943. Све становништво бољанићке, буковичке, илинобрдске и мељачке општине, које се нашло код кућа, побијено је на разне начине. Није прављена разлика

између дјеце у колијевци и старца, између мушкараца и жена. Да би се спријечило бјекство становништва извршено је опкољавање села. Па ипак, највећи број способних мушкараца и један број нејачи успјели су да побјегну и да се склоне у градове. Међутим, због тешких услова живота, а у првом реду због глади и хладноће, знатан број избјеглица је умро. У овом тешком тренутку, у коме људски живот није представљао никакву вриједност, четници су били изгубили сва својства људи, заслијепљени шовинизмом и похлепни на пљачку, убијали су све што им је пало у руке, палили и пљачкали. Разуларена четничка руља вршила је над немоћним становништвом најстрашније злочине. Прије убиства, људе су мучили и понижавали. Дјевојке и млађе жене су силовали. Дјецу и старце су масакрирали. Рањене али још живе бацали су у Тохотину. У куће су затварали жене и дјецу, међу њих убацивали бомбе, а онда куће спаљивали. Тако је, према непотпуним подацима, на територији пјеваљског среза убијено 678 људи. Од тога дјеце до 8 година 200; дјеце и омладине од 8 до 18 година 243; мушкараца и жена од 18 до 50 година 197 а преко 50 година — 128. Највише су страдала дјеца и жене, јер је знатан број мушкараца успио да избјегне рачунајући да нејачи: женама, дјеци и старцима не пријети опасност. Број запаљених муслиманских зграда такође је велики. Према, такође, непотпуним подацима, спаљено је 1171 кућа и 468 других зграда.

Муслиманска реакција ставила се одмах у службу окупатору и вјерно му служила. Она је умјела искористити знатан дио Муслимана и организовати их као муслиманску милицију која се под командом окупатора борила против партизанских одреда и јединица НОВЈ. А у овом за Муслимане трагичном моменту, и муслиманска реакција и муслиманска милиција су биле пасивне; њих патња и страдања муслиманског становништва нијесу бољеле.

Нажалост, догодило се оно што су комунисти још 1941. године предвидјели и на шта су у својим прогласима упозоравали Муслимане: да им пријети опасност од четника, и да не вјерују муслиманској реакцији, јер се она увијек бринула само за своје интересе.

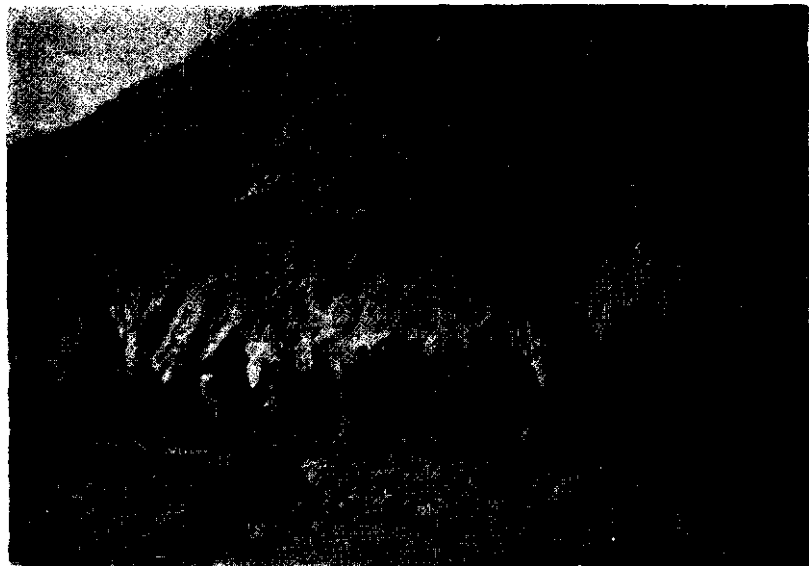
У току покоља Муслимана изгубио је живот и Павле Ћерковић, из Буковице, један од најугледнијих сељака у пјеваљ-

ском срезу, иначе члан КПЈ, који је од првог дана НОБ-а постао њен одани борац. Он се супротставио покољу Муслимана у Буковици, али су га четници ухватили и убили. У току борбе на Марену, 22. маја 1942. године, његов јединац син Момчило погинуо је као борац 2. пјеваљског ударног батаљона Пјеваљског НОП одреда.

ПОВРАТАК 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ У САНЦАК

Све мјере окупатора и квислинга нијесу могле уништити коријене НОБ-а и наду народа у повратак главних партизанских снага из Босне. Приближавање Главне оперативне групе Врховног штаба, у чијем се саставу налазила и 3. пролетерска (санџачка) бригада пратили су с нестрпљењем сви пријатељи НОБ-а. Борба се приближавала и чула сваким даном све више, па се и кроз то осјећала снага НОВЈ.

Комунисти на окупираној територији су обезбјеђивали свој утицај у народу, па и у неким четничким јединицама у којима се налазио претежан дио присилно мобилисаних сељака и сим-

**3. пролетерска бригада у покрету из Босанске Крајине
за Санџак**

патизера НОБ-а. Дошло је до распадања таквих јединица при првом сукобу с бригадама НОВЈ које су из Босне наступале према Санџаку. А многи сељаци мобилисани у четничке једи-

нице, нијесу стигли ни до Дрине, већ су бјежали кући, а и они који су стигли до Неретве и Коњица касније су бјежали својим кућама, причали о великој снази НОВЈ и истицали да се партизанима нико не може супротставити, да ће они кроз који дан стићи у Санџак. Тако су уносили панику и деморализацију у четничке јединице.

Срески комитет је средином марта одржао састанак на планини Црном врху у Косаници, на коме је донио одлуку да се повежу све групе и да се, с обзиром на брзо приближавање Главне оперативне групе НОВ Југославије формира чета и да у њен састав уђу сви илегалци — герилци с терена. Ради тога су два члана комитета остала у Косаници а два отишла у пренђанску општину са задатком да о тој одлуци обавијесте све другове. Но, овај план није брзо остварен, јер је одмах после тога поново пао снијег, тако да је група која се нашла на Црном врху, морала ту остати око 20 дана. Почетком априла формирана је чета која је бројала око 15 бораца. Чета је имала задатак да разоружава четнике који су се као дезертери враћали с Дрине и Неретве. Чета је разоружала четничку команду мјеста у Варинама и поставила партизанску Команду мјеста, па је за неколико дана нарасла на 25 бораца и извршила напад у Вруљи на четнике Павла Ђуришића, када су се они, разбијени на Дрини, повлачили за Мојковац.

Мељачка група (Илија Зечевић, Јагош Радовић и Милован Радовић), кад је почетком априла дознала да су 1. и 2. пролетерска дивизија форсирале Дрину, кренула је у правцу Челебића, гдје се састала са Штабом 3. пролетерске бригаде. Она је упознала овај штаб са ситуацијом на терену пјевањског среза. Тражила је да он упути с њима једну десетину бораца с једним пушкомитраљезом, што је он и учинио. Они су при повратку за Мељак заноћили у Поповод Дола, гдје су их четници опколили и напали. Међутим, пробили су се без губитака.

У биткама на Неретви и Дрини, у којима је учествовала и 3. пролетерска (санџачка) бригада, четничке снаге су биле разбијене и тешко војнички и политички поражене. После тога 3. пролетерска бригада наставила је гошење четника и 18. априла стигла у Челебиће. Затим је, ноћу 19/20. априла, извршила покрет преко Челебића и Попова Дола, па је 20. априла навече стигла у Мељак. Истовремено су преко Чајнича, Бољанића и Глиснице наступале 1. пролетерска и 3. крајишка бригада 1. пролетерске дивизије, у чијем је саставу била и 3. пролетерска (санџачка) бригада. Народ је свуда одушевљено дочекао, поздравио све јединице 1. пролетерске дивизије исто тако каб и борце 3. пролетерске бригаде.

Прва пролетерска дивизија је до краја априла ослободила читаву територију пјеваљског среза изузев Пјеваља и непосредне околине, гдје су се налазиле снаге италијанске дивизије „Тауринензе“ с деморалисаним остацима разбијених четника и муслиманском квислиншком милицијом из пјеваљског среза.

На слободној територији обновљени су мјесни и општински НОО одбори и Срески НОО одбор, успостављена је Команда мјеста и извршена мобилизација нових бораца за попуњу 2. и 5. пјеваљског батаљона 3. пролетерске бригаде. Терор окупатора и њихових сарадника четника и муслиманске милиције није могао уништити тековине народноослободилачке борбе у пјеваљском срезу, створене и учвршћене у току прве године НОБ-а. Народ се још једанпут могао увјерити колико је била лажна пропаганда окупатора и квислинга да су уништене снаге народноослободилачке војске и народноослободилачки покрет. Партијска организација која се налазила на терену пјеваљског среза, иако није била бројно јака, имала је значајну улогу у одржавању код народа вјере у побједу НОБ-а.

Народ, још од почетка предидијељен за НОБ, био је одушевљен снагом 1. пролетерске дивизије, која је наставила офанзивна дејства против италијанског окупатора и четника према Бијелом Пољу и Мојковцу. У току 25/26. априла и 5. и 6. маја 3. пролетерска бригада је, у два наврата, у врло оштрим борбама у рејону Крупица, Вашкова, Барица и Стожера, разбила јаке четничке снаге које су, под командом Зарија Остојића, продирале од Мојковца у правцу Пјеваља. Оба пјеваљска батаљона ове бригаде претрпјела су том приликом врло тешке губитке.

Даљи полет НОБ-а у пјеваљском срезу привремено је прекинула V непријатељска офанзива. Њемачке, италијанске, бугарске и усташко-домобранске снаге предузимају 15. маја најкрупнију операцију против Главне оперативне групе НОВЈ која је оперисала у Херцеговини, Црној Гори и Санџаку. Пуних 14 дана трајале су непрекидне борбе на територији пјеваљског среза. За то вријеме на слободној територији страдали су људи, уништавана је и пљачкана имовина од стране окупаторских и квислиншких јединица. У то вријеме на територији овог среза сем 1. пролетерске дивизије водиле су борбу и 7. банијска дивизија и 3. далматинска бригада, а око 2.000 рањеника и болесника се налазило у Мељаку. Врховни штаб с другом Титом налазио се краће вријеме у Ђурђевића Тари, а Извршни одбор АВНОЈ-а у Левер Тари.

Трећа пролетерска бригада водила је тешке борбе и на територији пјеваљског среза против знатно надмоћнијих њемачких, италијанских и бугарских снага, па се 28/29. маја, по наређењу Врховног штаба, повукла преко Таре На нове положаје код Жабљака и на *Дурмитору*.

***Кућа у Турђевића Тари у којој је маја 1943. године било сједиште
Врховног штаба НОВ и ПОЈ***

С њеним јединицама територију пјеваљског среза напустили су и политички радници, с тим да се врате кад за то буде услова. Послије драматичних и веома оштрих борби на Дурмитору које је све до 8/9. јуна 3. пролетерска бригада водила против 1. брдске њемачке дивизије, са Недајна, из Пиве, враћен је Милорад Зорић и постављен за секретара Среског комитета Партије за пјеваљски срез. Ускоро су се послије битке на Сутјесци на територију среза враћали борци и руководиоци 3. пролетерске бригаде, који се нијесу пробили за источну Босну.

Услови за рад били су повољни, јер су италијанске окупационе снаге биле доста пасивне због самих догађаја у свијету и у Италији, који су најављивали скору капитулацију Италије, а квислиншке снаге биле су доста слабе и малобројне. Међутим, та се ситуација није довољно искористила јер је снага за активан и организован рад било мало. У таквим условима дошла је и капитулација Италије, а ускоро затим и ослобођење пјеваљског среза.

ПРВО ОСЛОБОЂЕЊЕ ПЈЕВАЉА

Побједе НОВЈ и капитулација Италије позитивно су утицале на даљи развој НОБ-а у пјеваљском срезу. Народ је све више увиђао да се ближи пораз Њемачке и њених савезника

и побједа НОБ. С друге стране, сарадници окупатора доживјели су још један пораз, јер су изгубили италијанског окупатора као ослонац, који их је као своје слуге одржавао. Плашећи се искрцавања савезничких снага на Јадранско приморје, команда 118. њемачке дивизије напустила је у првој половини септембра Пљевља и власт у граду предала муслиманској милицији. Увиђајући да ће побједе НОВЈ и капитулација Италије убрзати

Збор *у ослобођеним Пљевљима октобра 1943. године*

даље јачање НОБ и да ће се јединице НОВЈ ускоро наћи и у Пљевљима, српека, црногорска и муслиманска реакција похушале су да се чвршће повежу ради заједничке борбе против НОВЈ. Пошто су четничке снаге биле знатно бројније од муслиманске милиције, муслиманска реакција у Пљевљима дала је сагласност четничким вођама да се град Пљевља преда четницима и да се затим заједно четници и милиција боре против НОВЈ.

Међутим, напредни Муслимани који су били под утицајем партијске хелије, формиране у Пљевљима 1. марта 1943. године, чији је секретар био Цемаил Селмановић, као и један број Муслимана, у муслиманској милицији, *супротставили су се* томе. Прије него је пала коначна одлука о томе, на територију пљеваљског среза стигле су из Босне јединице 2. пролетерске дивизије. Али су се и веома јаке четничке снаге из Санџака, Црне Горе и источне Босне приближавале Пљевљима. Против њих

су водиле оштре борбе јединице 2. и 3. пролетерске (санџачке) бригаде 2. пролетерске дивизије. У тим борбама, а нарочито у непосредној околини града, четничке јединице су биле разбијене. Послије тога, 2. и 3. пролетерска бригада ослободиле су 22. септембра Пљевља. Муслиманска милиција предала је 2. пролетерској дивизији град без борбе.

Партијска ћелија у граду, и прије и у току борби за ослобођење Пљеваља имала је везу са Среским и Обласним комитетом Партије. Она је пружала помоћ друговима који су били у италијанском затвору у Пљевљима, супротстављала се муслиманској реакцији да град преда четницима и да дође до освете од припадника муслиманске милиције. Она је допринијела да знатан број Муслимана, одмах по ослобођењу Пљеваља, ступи у јединице НОВЈ. У току борби за Пљевља напредни Муслимани који су били у муслиманској милицији и који су се налазили у рејону Плијеша и Стражице подржавали су борбу 2. пролетерске дивизије против четника.

Четничке јединице у пљеваљском срезу биле су војнички потпуно разбијене. Као организоване јединице нијесу више постојале, нити су тада представљале озбиљнију војничку опасност за НОП. Одбјегли четници из среза били су растурени по групама. Поједине четничке групе вршиле су злочине у срезу, повремено нападале на курире и политичке раднике, тукле, пљачкале и убијале поједине сараднике НОБ-а. Највећи број тих злочинаца био је окупљен око четничких вођа Јована и Милутина Јеловца и Богољуба Ирића. Међутим, знатан број разбијених четника је био неактиван. Они су се крили по шумама око својих кућа, чекајући да се ситуација разбистри па да се врате кући, ступе у НОВ или се поново активирају у четницима. Један број четника, свјестан своје кривице због учешћа у борби против припадника НОБ-а и учешћа у покољу Муслимана, није се смио предати. Томе је знатно доприносила и четничка пропаганда, која је имала за циљ да заплаши људе и да би остали по страни. Злочини четничких група Јована Јеловца негативно су утицали на активност појединих симпатизера НОБ-а, па чак и на рад појединих народних одбора у селима.

Ослобођење Пљеваља било је један од највећих догађаја пљеваљског среза у НОБ-у. Тиме су створени повољнији услови за нов полет НОБ-а у овоме срезу. Пред партијском организацијом стајали су крупни задаци: мобилизација нових бораца за НОВ, учвршћивање народне власти, јачање братства и јединства између Срба, Црногораца и Муслимана и даљи рад на пуном разобличавању четништва и српске, муслиманске и црногорске реакције. Да би се политичко стање у срезу што прије учврстило, одржавани су партијски састанци и политичке конференције на територији читавог среза. На овим конференцијама говорено је народу о циљевима НОБ-а, о потреби зајед-

ничке борбе Срба, Црногораца и Муслимана; раскринкавана је политика окупатора и његових сарадника; сви одбјегли четници, који нијесу били злочинци позивани су да се врате кућама.

Питање сарадње Срба, Црногораца и Муслимана било је и даље веома важно. Тада је знатан број Срба, Црногораца и Муслимана ступио у јединице 2. пролетерске дивизије и Пљеваљског НОП одреда. Не мали број људи радио је у радионицама које су радиле за потребе НОВЈ. Један број угледнијих Муслимана, као што је Мухамед Хаџисмајловић, укључио се активно са читавом породицом у редове НОБ-а.

Мобилизација нових бораца се развијала врло успјешно. Само у току септембра, после ослобођења Пљеваља, око 300 бораца добровољно је ступило у пролетерске бригаде. На територији среза поново је формиран Пљеваљски НОП одред (три батаљона), јачине око 300 бораца. Командант одреда је био Маринко Голубовић, а политички комесар Милко Старчевић. Задатак је одреда био да чисти терен од остатака четничких јединица. Уједно, то је била припрема бораца за ступање у бригаде.

Одмах после ослобођења среза, изабрани су народни одбори, општински и сеоски, у свим општинама, а у Пљевљима

градски НОО и Срески НОО, чији је предсједник био Душан Ивовић, а секретар Владимир Дамјановић. Такође је успостављена и Команда мјеста у Пљевљима.

Почетком новембра на територији среза је било 5 партијских ћелија: 3 у граду и 2 на селу, с укупно 34 члана и 14 кандидата КПЈ. Организација СКОЈ-а у току првих мјесеци по ослобођењу среза била је у реорганизацији. У то вријеме формирано је 12 актива СКОЈ-а. Организација АФЖ била је тек у стварању. Прво је формиран срески иницијативни одбор. У Пљевљима је изабран градски а по селима сеоски иницијативни одбор. Поред ових, у Пљевљима су формиране и друге организације: пионирска чета, радна чета, музичка секција, пјевачки хор и дилетантска група. У селима су формиране двије радне чете чији је задатак био да раде на збрињавању партизанских а и других небринутих породица.

Мухамед Хаџисмајловић

Народ пјеваљског среза улагао је велике напоре да би НОВЈ обезбиједио са свим потребама. У исто вријеме у граду су формиране обућарска и кројачка радионица, које су радиле обућу и одјећу за потребе јединица. Исто тако организована је народна кухиња.

Припадници пјеваљког НОП одреда октобра 1943. године

Сам град је оживио. У њему није било оперативних јединица, јер су оне дејствовале на широј просторији Санцака и Црне Горе. У Пљевљима су, поред среских установа, били Обласни комитет КПЈ и ОК СКОЈ-а за Санцак, Главни штаб за Санцак, Штаб 2. ударног корпуса и, једно вријеме, Штаб 2. пролетерске дивизије.

Четвртог октобра је одржана прва пленарна сједница Среског народноослободилачког одбора, на којој је, поред осталог, издата резолуција коју је потписало 60 одборника — Срба, Црногораца и Муслимана. У резолуцији су, у 9 тачака, одређени задаци Среског народног одбора у циљу што веће помоћи народнослободилачкој борби.

У Пљевљима је 20. новембра одржана скупштина представника НОБ-а у Санцаку. Она је изабрала Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Санцака — ЗАВНОС. Стварање ЗАВНОС-а имало је велики политички значај за даљи развој НОБ-а у Санцаку, за учешће народа у НОБ, за учвршћивање и изградњу народне власти. На другом засједању АВНОЈ-а

Пјеваљски пионери на вјежби 1943. године

у Јајцу за његове чланове из пјеваљског среза изабрани су: Јосо Мирковић, Душан Ивовић, Велимир Јакић и Мухамед Хадисмајловића. Миле Перунички је изабран за члана Националног комитета ослобођења Југославије.

Тих дана у Пјеваљима је одржано и обласно партијско савјетовање.

Првог децембра у Пјеваљима је било неколико значајних догађаја. Тога дана прослављена је двогодишњица напада на Пјеваља. На гробове погинулих бораца положени су вијенци а на Сјењаку, гдје је сахрањено највише погинулих бораца и жртава фашистичког терора, одржан је велики народни збор.

У Пјеваљима је истог дана формирана **4. санџачка народно-ослободилачка ударна бригада** у чији су састав ушла четири батаљона. Половина бораца је била с територије пјеваљског среза — 1. и 2. батаљон бригаде. Исто тако, 1. децембра у Пјеваљима је отворена и Официрска школа при Штабу 2. ударног корпуса.

Док су се овако развијали догађаји на слободној територији пјеваљског среза, јединице 2. ударног корпуса водиле су, од средине новембра, непрекидне борбе против јаким њемачких и квислиншких снага које су наступале правцем Нови Пазар — Сјеница — Пријепоље. До краја новембра скоро све јединице 2. корпуса повукле су се на лијеву страну Лима. На десној страни Лима остала су само два батаљона 2. пролетерске бригаде.

Ноћу 3/4. децембра њемачке трупе и муслиманска квислиншка милиција продрле су у Пријепоље, постигавши пуно изненађење. У току 4. децембра јединице 2. пролетерске дивизије које су водиле тешке борбе у Пријепољу и на правцу Пријепоље — Пљевља претрпјеле су велике губитке. Тако су њемачке снаге 5. децембра заузеле Пљевља. Искористивши небудност и грешке у командовању штабова 2. дивизије и 2. корпуса, њемачке моторизоване јединице су продрле у Пљевља изненада. Настала је пометња. Официрска школа и друге установе и организације

Партизанска радионица у Пљевљима 1943. године

напуштале су Пљевља у посљедњем тренутку. Многи људи који су активно радили у разним организацијама НОП-а није-су могли да изађу из града, јер су их њемачке јединице затекле у граду. О неком организованом повлачењу није било ни говора. И они дијелови који су напуштали Пљевља били су тучени њемачком артиљеријом. Магацини пуни хране, заплијењени приликом ослобођења Пљеваља, пали су у руке њемачког окупатора. Неки су магацини запаљени, али је то учињено касно, тако да су Нијемци ватру угасили. Још горе је било с омладинцима који су били на обуци у Пљевљима. Било је прикупљено 370 омладинаца, с којима је вршена обука 20 дана да би касније били упућени у пролетерске и ударне бригаде. Пред само на-

пуштање Пљеваља, омладинска школа је подијељена на два дијела: једна је половина упућена 2. далматинској а друга 3. пролетерској бригади. Међутим, тек што су били кренули, сусрели су се с њемачким јединицама. Послије краће борбе омладинци су били разбијени, а затим се вратили кућама.

РАЗВОЈ НОБ-а 1944. ГОДИНЕ

Сарадња између њемачког окупатора и квислинга — четника и муслиманске милиције — још више је учврстила увјерење народа у потребу и правилност ослободилачке борбе. Њемачки окупатор и квислинзи показали су одмах сву своју суровост. Уз пуну подршку њемачког окупатора, четници су вршили мобилизацију, али ни овог пута нијесу постигли веће резултате иако су све више примјењивали силу. Они су створили своја упоришта у непосредној околини Пљеваља.

Народ у Обардама преноси рањенике 1944. године

Послије повлачења из Пљеваља, Срески комитет Партије, Срески народноослободилачки одбор и друга руководства, смјестили су се у пренђанску општину. Слободна територија у срезу знатно се смањила. Она је обухватала пренђанску, косаничку,

хоћевинску, матарушку, мељачку и бобовску општину и мањи дио илинобрдске општине. На слободној територији радили су срески, општински и сеоски НО одбори. Формиране су и команде мјеста у Мељаку и Варинама, као војнопозадинске установе. Партијска организација на терену знатно се смањила. У то вријеме биле су свега три основне организације, које су бројале укупно 28 чланова и 11 кандидата КПЈ. Основне активности које су се развијале на терену среза биле су: политички рад у циљу мобилизације народа у народноослободилачку борбу, изградња и учвршћивање народне власти и мобилизација нових бораца за оперативне јединице.

Колона 3. пролетерске бригаде преко Камене горе 1944. године

Њемачке и квислиншке јединице су вршиле нападе на слободну територију. Међутим, сваки пут су биле одбациване у Пљевља по цијену знатних губитака. Једино су четници успјели да постигну изненађење приликом напада у правцу Мељака 27. марта 1944. Мељак је заузет, а Команда мјеста у Мељаку је претрпјела знатне губитке. Погинуо је и првоборац Милован Лазаревић, док је популарни првоборац, стари ратник Живко Контић заробљен и касније стријељан у Пљевљима.

На територији пљеваљског среза су водили борбе 3. пролетерска бригада, 4. санџачка бригада и Пљеваљски НОП одред.¹

¹ Борбени пут и улога ових јединица као и 5. санџачке бригаде и 37. санџачке дивизије биће обрађене у посебним монографијама. Зато се њихове борбе и улога не обрађују у овој књизи.

Почетком априла њемачке и квислиншке снаге су извршиле општи напад на слободну територију Санцака, која се простирала између Лима и Таре и била повезана са слободном територијом Црне Горе. На правцу Бијело Поље — Мојковац — Колашин непријатељ је нападао главним снагама да би се спојио са снагама које су наступале од Подгорице. На правцу Пљеваља — Жабљак и Пљевља — Мојковац такође су нападале јаке непријатељске снаге. Послије више дана тешких борби, пљеваљски срез је био поново под окупаторском и квислиншком влашћу. С јединицама 37. ударне санџачке дивизије, формиране 4. марта 1944. године, повукли су се на слободну територију Црне Горе среска руководства и један број партизанских родитеља. Међутим, то је трајало свега десетак дана. Јединице 37. дивизије и 3. дивизије 2. ударног корпуса успјеле су да крајем априла разбију окупаторске и квислиншке снаге код Мојковца, Коврена, Бијелог Поља, Шаховића и Пљеваља и да до маја поврате слободну територију у Санцаку.

Народ на територији пљеваљског среза подносио је и тада велике напоре, жртве и страдања, а нарочито у Пљевљима, гдје су њемачки окупатор и четници убијали сараднике и пријатеље НОБ-а, и то у првом реду из партизанских породица. Док је окупатор изводио по десетине људи на стријељање, четнички злочинци су клали мушкарце и жене. Они су истовремено убијали и Србе и Црногорце и Муслимане. Окупатор је, такође, заједно са четницима хапсио и депортовао у концентрационе логоре истакнуте симпатизере, пријатеље и сараднике НОП-а.

Средином 1944. године НОБ у пљеваљском срезу све се више учвршћивао, иако су њемачке окупаторске и квислиншке снаге биле још врло јаке. Слободна територија је тада обухватала пренђанску, косаничку, матарушку и хоћевинску општину, док су бобовска и мељачка биле слободне дјелимично, јер су се на територији ових општина повремено налазиле четничке групе, а већи дио илинобрдске општине је био стално под влашћу окупатора и четника.

На слободној територији врло успјешно је радила партијска организација, која је бројала 66 чланова и 20 кандидата, који су радили у 10 партијских ћелија. Партијска организација је свој рад усмјерила на мобилизацију што већег броја људи у редове НОБ-а. У исто вријеме требало је и даље разобличити квислиншке организације као злочинце и слуге окупатора.

Народна власт све се више учвршћивала, мада је имала и доста тешкоћа. Повремено напуштање слободне територије утицало је на квалитет рада НО одбора. Исто тако, на рад одбора утицало је и присуство четничких група које су се повремено кретале по селима неких општина. На крају треба рећи да се народним одборима није пружала потребна помоћ. А често је било и неправилног односа појединих интендантских органа из

оперативних јединица. Они су се често постављали према народним одборима као наредбодавци, тражећи од њих да их снабдијевају како они желе. Због тога је партијска организација морала да улаже велике напоре да би се правилно схватила улога нове, народне, власти.

Организација СКОЈ-а радила је такође врло активно у овом периоду. Она је бројала 117 чланова, од којих 65 омладинаца и 52 омладинке. Сем организација СКОЈ-а, у срезу, је постојала и омладинска организација УСАОЈ-а, која је обухватала око 400 омладинаца и омладинки. Поред тога, 6 радних чета и 3 радна вода обухватили су 200 омладинаца и омладинки. Биле су такође 4 културне групе са 52 члана. Око 60 пионира било је организовано у двије чете и један вод. Постојала су и два дома и једне зидне новине.

Постигнути су знатни успјеси и у стварању организација АФЖ-а. У 17 ширих сеоских и општинских одбора било је укључено око 400 жена.

Тако је организација КПЈ, кроз разне облике рада, мобилисала људе у народноослободилачку борбу.

На слободној територији среза постојале су двије сталне команде мјеста — у Варинама и у Мељаку и тзв. покретна ко-

манда мјеста у Бољанићима. Свака команда мјеста имала је партизанску стражу, јачине око 20 бораца. Сем тога, постојала су и потјерна одјељења која су имала задатак да хватају четничке групе. Команде мјеста, заједно с органима народне власти, успјешно су вршиле мобилизацију бораца за јединице 37. дивизије.

Живко Џуђер

Средином августа 37. дивизија је дејствовала на просторији Златибора и Мокре Горе, док су се јединице 1. пролетерске дивизије прикупљале на просторији пјеваљског среза да би с осталим јединицама 1. пролетерског корпуса које су се из Босне кретале према тој просторији, наставиле офанзиву ка Србији.

За то вријеме на територији пјеваљског среза развијала се велика активност. Приводио се крају један веома крупан задатак. С територије бјелопољског и пјеваљског среза вршена је мобилизација нових бораца за формирање 5. санџачке бригаде.

Њима је требало да се прикључи и једна група бораца из милешевског среза. И управо кад је требало формирати бригаду, за коју је већ био упућен кадар из 37. дивизије, услиједила је нова њемачка офанзива, позната као дурмиторска операција. У таквој је ситуацији **21. августа 1944. године формирана 5. санџачка народноослободилачка ударна бригада**. Њен **1. батаљон** је био **с** територије пљеваљског среза. За команданта бригаде је постављен Данило Јауковић, за политичког комесара Живко Џувер, за помоћника политичког комесара Јосиф Струњаш.

Њемачка Врховна команда Југоистока покушала је још једанпут да спријечи офанзиву НОВЈ за коначно ослобођење Србије. Зато је настојала да разбије дивизије НОВЈ које су се прикупљале у Санџаку и источном дијелу Црне Горе. Тако су и овога пута јаке њемачке снаге нападе на слободну територију Санџака и сјеверне Црне Горе. Слободна територија пљеваљског среза поново је била окупирана крајем августа. Али њемачке снаге нијесу извршиле задатак. Први пролетерски корпус, вјештим маневром, уз прихват и подршку 37. дивизије, продужио је наступање у Србију.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПЉЕВАЉСКОГ СРЕЗА

Послије успјешних борби у Србији, и пошто је крајем септембра ослободила Пријепоље, 3. пролетерска (санџачка) бригада, у свом незадрживом наступању разбила је јаке четничке снаге и 1. октобра 1944. ослободила Пљевља. Затим је, 9. октобра, у Вишеграду потпуно разбила и уништила санџачке четнике као оружане квислиншке формације. Такве побједе 3. пролетерске бригаде омогућиле су ослобођење читавог пљеваљског среза, мобилизацију нових бораца за поуну 37. дивизије, стварање Санџачке бригаде КНОЈ-а, у којој су била два пљеваљска батаљона, и коначно распадање квислиншких формација у Санџаку.

Међутим, јаке њемачке снаге које су се повлачиле из Грчке, преко Санџака, за Босну продрле су од Пријепоља и 8. новембра 1944. године поново заузеле Пљевља. С њемачким трупама су се повлачиле из Србије и бројне четничке и недићевско-љотићевске снаге. Оне су се стационирале у Пљевљима. У таквој ситуацији 3. пролетерска (санџачка) бригада је, смјелим јуришом, разбила 18/19. новембра ове квислиншке формације у граду и 20. новембра 1944. године коначно ослободила Пљевља. Тиме је и цио пљеваљски срез био дефинитивно ослобођен. Послије тога је 37. ударна (санџачка) дивизија у којој се налазио велики број бораца и руководиоца из пљеваљског среза, учествовала је у завршним операцијама ЈА за ослобођење Санџака и Босне.

Тако се послије дуге и тешке борбе, патњи и страдања, побједа и успјеха, народ пјеваљског среза ослободио од фашистичких окупатора и домаћих издајника.

Партијска организација и друге организације, израсле у НОБ-у спремно су преузимале нове задатке који су стајали пред њима. Требало је обновити привреду, створити услове за нормалан живот становништва, обезбиједити породице погинулих бораца и жртава фашистичког терора, подигнути више хиљада попаљених кућа, школа и других установа, створити услове за почетак наставе у школама.

Народ у пјеваљском срезу је дао велике људске и материјалне жртве за побједу народнослободилачке борбе и социјалистичке револуције Југославије. Погинуло је 566 бораца. Италијански и њемачки фашистички окупатори и домаћи издајници стално су хапсили и депортовали у концентрационе логоре, истакнуте сараднике и пријатеље НОП-а, а многе су стријељали.

Окупатор и домаћи издајници су попалили 4988 домова и бомбардовањем уништили 118 зграда. Они су уништили и опљачкали 1,998.598 кг жита, 14.685 грла крупне стоке, 73.225 грла ситне стоке, 3,886.455 кг сијена, 1,866.193 кг пасуља, кромпира и купуса, 52.700 кг сира, 24.818 кг масноће.

Ни данас не располажемо ни приближно тачним подацима о материјалном доприносу народа пјеваљског среза за побједу НОБ-а. Може се, ипак, и на основу ових дјелимичних података, видјети да је тај допринос био велики. Тако се 31. марта 1944. године у извјештају Извршног одбора Антифашистичког вијећа народног ослобођења Санцака одаје посебно признање народу среза пјеваљског на огромном напору за издржавање свих јединица НОВЈ, које су оперисале у Санцаку и Црној Гори.

У истом извјештају стоји да је пјеваљски срез од 1. јануара до краја марта 1945. године дао за потребе НОВЈ 331.566 кг жита, 481.000 кг mesa, 159.354 кг кромпира, 348.440 кг пасуља, сијена и купуса, 49.900 кг зоби, 751 кг скорупа, масти и 429 коња.

Без обзира на многобројне и тешке задатке који су стајали пред њима, партијска и све друге организације прионуле су својски на посао. Снага у народу за то је било. Приликом ослобођења на територији среза су постојали: Срески комитет, (чији је секретар био Владимир Дамјановић, затим Владе Мирковић), Мјесни комитет у Пљевљима и општински комитет КПЈ у пренђанској, косаничкој и илинобрдској општини. Организација КПЈ бројала је 126 чланова и 49 кандидата, организованих у 22 партијске ћелије. У граду и пренђанској општини били су 4 ћелије, у илинобрдској и косаничкој општини по 3, у Матаругама 2, а у осталим општинама по једна. Само у буковичкој општини тада није било организације КПЈ.

Организација СКОЈ-а била је бројна. На територији среза били су Срески комитет (који је бројао 7 чланова), 9 бпштинских

руководстава, 62 актива и 4 повјереништва. У организацији СКОЈ-а било је 347 чланова од којих 159 омладинаца и 177 омладинки. А организација УСАОЈ-а била је бројнија. У њој је било 4.259 омладинаца и омладинки. Постојале су 43 радне чете (с 2.328 омладинаца и омладинки), 41 пионирска чета (с два батаљона од 1.921 пионира), 26 омладинских домова, 15 културних група, 36 школа за пионире (које су обухватале 2.000 дјеце). У широке одборе је било обухваћено 3.063 омладинца и омладинке. Имајући у виду све ове податке, може се закључити да је у 9 општина била обухваћена скоро сва омладина, мада је у 3 општине био обухваћен врло мали број. У току 40 дана извођења радних акција, омладина је дала 41.337 радних дана и 35 приредби.

Народна власт, која је положила испит у годинама НОБ-а, функционисала је на читавој територији среза. Срески НОО, градски НОО у Пљевљима, и у свим општинама општински и мјесни — сеоски народнослободилачки одбори успјешно су радили на рјешавању многобројних задатака.

При свим општинским одборима организована је народна милиција.

Тако су револуционарне снаге, снаге нове Југославије, бројне и разноврсне, биле способне да рјешавају све крупне и сложене задатке у току изградње социјалистичког друштва, за које су дате велике жртве.

Данило ЈАУКОВИЋ